

# TEREZÍNSKÉ

ČÍSLO  
ROK

13  
1984

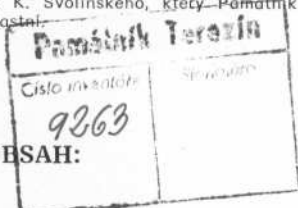
# LISTY

■ Памятник Терезини ■ Gedenkstätte Theresienstadt ■ Monument Terezín ■ Memoriál Terezi



## NÁRODNÍ UMĚLEC KAREL SVOLINSKÝ,

narozen 14. 1. 1896 na Sv. Kopečku u Olomouce. Vyučil se řezbářem. V letech 1919 až 1922 studoval řezbářství a sochařství na Uměleckoprůmyslové škole v Praze, kde dále pokračoval u F. Kyselky ve studiu grafiky a nástěnné malby. Byl členem celé řady spolků, za všechny jmenujme SŠUG Hollar a SVU Mánes. Od roku 1950 je členem Svazu českých výtvarných umělců. Šíře výtvarného zájmu K. Svolinského obsáhla neomezené pole české výtvarné kultury, ať již je to malba, grafika, scénické výtvarnictví nebo monumentální malba. Největším přínosem je však jeho tvorba ilustrátorská, která vychází z lidových tradic a kulturního dědictví našich předků. K. Svolinský se však vyrovnával i s hrůzou válečných béd za druhé světové války, kdy si zaznamenával do náčrtníku každodenní tragédie, jež dokázal kresebnou zkratkou a nesmírným citovým prožitkem přenést do výtvarné polohy. Ukázky jsou jen nepatrnou částí kresebného cyklu K. Svolinského, který Památník Terezín vlastní.



### Obsah:

Nacistická věznice Mírov  
(Josef Bartoš)

Heydrichiáda měla svůj závěr  
v Mauthausenu  
(Jar. Zížka)

Věková struktura vězňů Malé pevnosti  
v letech 1940—1945  
(Jar. Joza)

Vzpomínky herce Oldřicha Musila

Na druhé a třetí straně obálky kresby  
Karla Svolinského



# Nacistická věznice Mírov

Věznice na hradě Mírov v obvodu landrátu Zábřeh a nedaleko města Mohelnice na severní Moravě patřila k největším nacistickým věznicím v tzv. Sudetech v letech 1938 až 1945. I když touto fašistickou trestnicí prošly tisíce politických vězňů, byla jí v naší historiografii věnována prozatím spíše útržkovitá a příležitostná pozornost.<sup>1)</sup> To vyplývá zřejmě i ze specifického poslání této trestnice, která znamenala pro většinu politických vězňů jen krátkou přestupní stanici — a navíc se několikrát změnila i celková skladba vězňů, až po vězení pro tuberkulózní trestance v posledních letech války.<sup>2)</sup>

Hrad Mírov, který se prvně připomíná roku 1258 jako majetek olomouckého biskupa, byl v druhé polovině 17. století od základu přestavěn a od roku 1750 byl téměř výhradně používán jako káznice pro vězně olomoucké diecéze, později arcidiecéze. Byl to mohutný hrad a později pevnostní zámek ve tvaru obdélníku s rozsáhlými budovami, dvěma nádvořími a věží uprostřed celého areálu.<sup>3)</sup> V padesátých letech 19. století byl hrad adaptován na státní věznici a v roce 1855 sem byli přemístěni první vězňové z brněnského Špilberka. Rozsáhlý, převážně lesní majetek mírovského panství na západ od spojnice Mohelnice—Zábřeh zůstal olomouckému arcibiskupství až do roku 1945.

Věznice na Mírově patřila brzy k největším na Moravě — a tak tomu bylo i po vzniku ČSR až do roku 1930, kdy byl Mírov přeměněn na tzv. ústav pro choré trestance a do jeho čela byl postaven justiční lékař. Budovy hradu či zámku byly opraveny a průměrná kapacita představovala 250 trestanců.<sup>4)</sup> Protože Mírov ležel na národnostní hranici a městečko pod hradem bylo převážně německé, byla zde již v této době řada dozorců německé národnosti a představený věznice MUDr. Aug. Mrha (jeho manželka byla Češka) byl již v roce 1936 obviněn českým pokrokovým tiskem z propagování hakenkreuzlerství, hitlerismu a z negativního postoje k ČSR.<sup>5)</sup> To se projevilo i v kritických dnech Mnichova 1938, kdy Mírov připadl do tzv. pátého okupačního pásma a většina vězňů byla evakuována do věznice Krajského soudu v Olomouci, avšak správce věznice zůstal se zbytkem 59 vězňů na místě a sloužil pak po příchodu německého vojska 10. října novým nacistickým pánům jako vězeňský lékař.<sup>6)</sup>

V prvním období okupace se zřejmě jednalo o tom, jaké poslání má mít trestnice na Mírově v soustavě nacistických věznic a v oblasti okupovaných Sudet. Svědčily o tom návštěvy zástupců vrchního zemského soudu a obdobného státního zastupitelství pro sudetskou župu v Litoměřicích a také příjezd státního sekretáře berlínského ministerstva spravedlnosti dr. Freislera začátkem listopadu 1938. I do německého tisku tehdy pronikly zprávy, že na Mírově má být umístěno 500 trestanců.<sup>7)</sup>

V prvních letech nacistické okupace byly na Mírově tři hlavní skupiny vězňů. Především to byl nevelký počet těch, kteří zde zůstali z doby trestnice pro nemocné vězně před Mnichovem 1938. Tato skupina však byla v prosinci 1938 převezena do káznice v Briegu.<sup>8)</sup> Nově byli na Mírově umísťováni od února 1939 trestanci s menšími kriminálními, hospodářskými, majetkovými, v malé míře i politickými delikty (do dvou let trestu), jako byly protinacistické výroky, urážky německé říše a jejích představitelů, odpírání práce, držení zbraní, později i poslech cizího rozhlasu, pokusy o menší sabotáže a nakonec i přípravy velezrady. Byli to zpočátku hlavně odsouzení z oblasti tzv. východních Sudet, tj. z obvodů nacistických krajských soudů (Landesgericht) Opava, Nový Jičín, Šumperk a také Trutnov, po zřízení protektorátu v březnu 1939, pak i z dalších oblastí celé Moravy, avšak v tomto případě šlo hlavně o ty občany, kteří spadali do kompetence protektorátních německých soudů, především do rozsáhlého obvodu německého zemské-

ho soudu v Brně a jeho poboček v Ostravě a Olomouci. Z tohoto okruhu bylo od února 1939 do října 1941 umístěno na Mírově postupně přes 900 trestanců.<sup>9)</sup>

Nejdůležitější a postupně i největší skupinu představovali političtí vězňové. V letech 1939—1942 to nebyli trestanci, ale vyšetřovanci (označováni jako Untersuchungs-haft, Haftgefängnis, Durchgangsgefängnis), kteří po skončení výslechů, hlavně na gestapu v Brně, Olomouci, Ostravě, Šumperku a Opavě, čekali na soud a byli také po určité době převáženi k soudnímu řízení, většinou do Vratislavi (Breslau), případně do dalších věznic k jiným soudům. Byla to tedy opravdu přestupní stanice, která se v tomto směru odlišovala od vyšetřovacích věznic gestapa, jako byl olomoucký „garňák“, šumperská „robotárna“, Kounicovy koleje a další v Brně. Věžňové již většinou nebyli podrobováni výslechům, ale čekali je nacistické soudy — a v nejednom případě trest smrti, dlouholeté žaláře a koncentrační tábory.<sup>10)</sup>

Političtí vyšetřovanci byli v mírovské věznici umístováni odděleně, hlavně v prostoru druhého nádvoří a věže, nesměli pracovat venku, měli také zakázány jakékoliv návštěvy a balíčky z domova, kdežto trestanci byli každý den naháněni na práce do dílen i venkovních komand. Byli umístováni ve velkých společných celách, chladných i v létě a vytápěných v zimě tak nedostatečně, že v nich zamrzla voda ve kbelíku. V případě trestu byli vyšetřovanci i vězni dáni do samotek tzv. kobek, kde byli ponecháni i dva dny o hladu. Vzhledem k „průchodnosti“ mírovského vězení docházelo v této době k úmrtí politických vyšetřovanců jen zcela výjimečně.<sup>11)</sup>

Do čela věznic byl nacistickými úřady postaven v srpnu 1939 vládní rada dr. Heinrich Brandstätter, který všai později narukoval na frontu. Dosavadní ředitel MUDr. Augustin Mrha byl jmenován vězeňským lékařem, který byl pro svou nedbalost a neochotu nazýván hrobařem vězňů. Specifikem Mírova bylo, že většina dozorců pocházela z řad sudetských Němců a ze severní Moravy, mnozí z nich sloužili i za první republiky. Byli tu i dozorcí z národnostně smíšených manželství. Nebyli ani o vlásek méně surovější než ostatní, spíše naopak. V říjnu 1943 byl jmenován správcem věznic vrchní inspektor Walter Bartel, který pocházel z Vejprty, ale od roku 1937 měl říšskoněmeckou státní příslušnost.<sup>12)</sup>

Naprostá většina politických vyšetřovanců byli Češi z protektorátní i sudetské části Moravy, v malé míře zde byli i Němci, Židé a příslušníci jiných národností. Bohužel právě o počtu vězňů této nejvýznamnější skupiny z prvních let okupace máme prozatím nejméně zpráv. První političtí vyšetřovanci byli posíláni na Mírov již v druhé polovině a zvláště koncem roku 1939, ale v dochovaných knihách přírůstků jsou zapisováni teprve od roku 1941. Jen ze srovnání čísel přírůstků z těchto pramenů a zachovaných evidenčních karet vězňů lze odhadnout, že v roce 1939 tvořili tito vyšetřovanci necelou třetinu z asi 300 a v roce 1940 asi polovinu z více než 750 „přírůstků“, v roce 1941 a 1942 přibližně dvě třetiny z celkového počtu 1 046 a 924 nově evidovaných vězňů.<sup>13)</sup> V každém případě to bylo v letech 1939—1942 více než 1 500 politických vyšetřovanců, případně vězňů, kteří prošli branami mírovské věznic.

Na Mírově byly v prvních letech okupace vězněny desítky nejvýznamnějších představitelů komunistického i nekomunistického odboje z celé Moravy, funkcionáři ilegální KSČ, Svazu přátel SSSR, Levé fronty, Obrany národa, legionáři, sokolové, bývalí důstojníci a politikové. Byl mezi nimi krajský tajemník ilegální KSČ v Olomouci Rudolf Terer, učitel-komunista Oldřich Blažek a malíř Jaroslav Král z Brna, režisér Oldřich Štibor z Olomouce, Eduard Mandák z Holešova, Rudolf Pěček z Prostějova, Otakar Vašek z Litovle, Alexandr Trusov z Olomouce a mnoho dalších. Komunisté nezůstali ani na Mírově v nečinnosti, zúčastnili se aktivně všech diskusí o politické situaci i perspektivách války, na celách pořádali kursy ruštiny a těsnopisu, rozšiřovali na papírech k lepení sáčků motáky i tzv. Mírovský zpravodaj a složili v roce 1940 i mírovskou hymnu, plnou optimismu — „duch náš ani ve vězení neklesá a netápá“ — a naděje ve spravedlivý poválečný vývoj, „jenž rád světa prokletý zamění za Sověty“.<sup>14)</sup>

Koncem roku 1942 došlo k dalšímu základnímu obratu ve funkci mírovské věznic,

když bylo po dohodě říšského ministerstva spravedlnosti a zdravotnictví rozhodnuto, že na Mírově budou nadále umísťováni z ostatních věznic v celém Německu tuberkulózní vězni převážně slovanského původu, hlavně Češi a Poláci. První transport Poláků byl na Mírově zaregistrován 15. září 1942 a od té doby přibývaly další a další transporty Poláků i Čechů.<sup>15)</sup> Naopak dosavadní vězni a vyšetřovanci byli přesouváni do jiných nacistických věznic. Pomíneme-li již dříve zmiňovaný rok 1942, kdy lze dosavadní vězně a vyšetřovance stěží oddělit od nově příchozích, bylo v roce 1943 zaznamenáno na Mírově celkem 919, roku 1944 756 a roku 1945 258 nových vězňů, tj. celkem 1933.<sup>16)</sup> Je ovšem pravda, že na Mírově zůstala určitou dobu i část původních nepolitických vězňů, zvláště na II. oddělení, a příležitostně sem byli i nadále umísťováni někteří političtí vyšetřovanci,<sup>17)</sup> ale celkově zde již převládali nemocní političtí vězňové, tentokrát již s většími tresty než v prvních letech okupace (většinou kolem 10 let vězení). S přihlédnutím k těmto skutečnostem a již dříve uváděným číslům z roku 1942 můžeme odhadnout, že v letech 1942—1945 bylo na Mírově posláno kolem 2 000 tuberkulózních vězňů.

Umístění tuberkulózních vězňů na Mírově vůbec neznamenalo, že by jim měla být věnována lepší péče. Naopak, a dozorcí to vězňům otevřeně říkali, šlo o to, aby z nich zůstalo na živu co nejméně. Že byl tento hrozný úkol plněn, o tom svědčí ofršený počet zemřelých, který je většinou uváděn v počtu 666, z toho pak bylo 516 Poláků, 137 Čechů a zbytek trestanci jiné národnosti.<sup>18)</sup> To byla více než třetina všech vězňů z let 1942—1945 na Mírově. Navíc bylo i z Mírova posláno několik transportů do vyhlazovacích táborů, např. do Osvětimi. Avšak i ti, kteří měli být po odpykání trestu propuštěni, byli napřed předáváni do rukou příslušného gestapa a to rozhodlo o jejich dalším osudu.<sup>19)</sup> Zřejmě nacistům nestačilo „pomale“ umírání vězňů na Mírově.

Nemocní vězni byli dopravováni ve zcela zuboženém stavu na nádraží do Mohelnice a odtud dopravováni na Mírov. Někteří zemřeli již na cestě, i když tak těžce nemocní vězni neměli být vůbec transportováni. Průměrný stav vězňů na Mírově se postupně, i když s výkyvy, zvyšoval a pohyboval se v roce 1943 přibližně v rozmezí od 315 (duben) do 540 (září), v roce 1944 od 515 (duben) až přes 650 (květen) a v posledních měsících války v r. 1945 dosáhl tento počet až 700, tj. téměř třikrát více než byl průměrný stav zdejších vězňů do roku 1938. Přibližná polovina vězňů byla vykazována jako nepracující nemocní, druhá polovina byla zaměstnána ve vězeňských dílnách a venkovských komandech, případně v různých vězeňských službách. Podle národnosti zde byly asi dvě třetiny Poláků, zbytek tvořili hlavně Češi. Vězně hlídalo koncem války 47 dozorců a ostatních zaměstnanců věznice v čele s W. Bartlem, který zde zůstal až do května 1945.<sup>20)</sup>

Mírovská věznice se v té době členila na deset oddělení. První představovaly samotky, kobky, kam byli vězni dávaní o hladu a zimě za trest, jak se to líbilo dozorcům. Na toto oddělení byli umísťováni i mladiství do 21 let. V druhém oddělení zůstali zpočátku bývalí zdraví vězni s kriminálními tresty, většinou Němci, kteří pracovali ve vězeňské truhlárně, také v kuchyni a v jiných službách. Později sem byli posláni i ostatní vězňové. Třetí oddělení představovala vězeňská „marodka“, lazaret. V čele stál MUDr. Mrha, po jeho pensionování od května 1944 MUDr. Heuer, který se však vůbec celou dobu na vězně nešel podívat a předstihl tak v nedbalosti i svého předchůdce. O uznání nemocných nakonec nerozhodovali lékaři, ale dozorce J. Haupt. Jedinou spásou pro nemocné byl politický vězeň MUDr. S. Žižlavský, avšak ten zase neměl dostatek možností ani léků.

Další oddělení byla již specializována podle jednotlivých profesí. Velmi těžce nemocní pacienti byli zařazováni na práci do kartáčnické dílny ve IV. oddělení. Naopak pro „lehčí případy“ byla určena oddělení V. a VI. a byla z nich vybírána pracovní komanda, případně řemeslničtí specialisté, jako byli kováři, zámečníci a holiči. Pracovní komanda byla posílána hlavně na těžké práce do okolních lesů a lomů, na zemědělské práce, např. na velkostatek v Žadlovicích, a na stavební a pomocné práce v mohelnic-



kých průmyslových závodech, zvláště v továrně Siemens-Schuckert Werke (dnešní MEZ); některá komanda se vracela denně zpět do trestnice, jiná zůstávala celý týden na pracovišti. Ve věznicích se také lepily sáčky na prášek proti všim pro německou armádu. Jako VIII. oddělení byla označována ševcovská, jako IX. krejčovská dílna a v X. oddělení byly prováděny sedlářské práce pro armádu a pro firmu O. Hruby v Mohelnici. Toto poslední oddělení pod dohledem dozorce A. Waclavka bylo pověstné surovostí a nejhoršími formami vykořisťování a útisku. Museli zde pracovat i vězňové s vysokými horečkami, kteří nebyli v průběhu dne pouštěni vůbec na záchod, i když to pro nemocné tuberkulózou znamenalo strašné utrpení, nesměli mezi sebou mluvit, což ovšem bylo zakázáno i všude jinde, a byli poháněni kopanci a bitím k největším pracovním výkonům, jinak jim hrozilo odnětí stravy i zavření v samotce. Vůbec nejhorší však bylo VII. oddělení, které bylo umístěno téměř v podzemí, v šeru, zimě a vlhku — a kam byli posíláni nejvážněji nemocní vězni s otevřenou tuberkulózou. I ti pracovali na primitivních tkalcovských stavech. Toto oddělení bylo záměrně zřízeno hned vedle márnice, aby se mrtví nemuseli přenášet daleko. Cesta odsud šla již jenom na vězeňský hřbitov na straně naproti věznicím, kde byli vězni pochováni jen v papírových pytlích.<sup>21)</sup>

Pro tuberkulózní vězně byla vůbec nevhodná celá věznice. Cely byly velké a pro mnoho trestanců, se silnými zdmi a nahuštěnými postelemi, daly se těžko vytápět a nebyl o to ani zájem, takže některým vězňům za velkých mrazů omrzly v noci ruce. Také soustředění vězňů do společných dílen celkovou situaci jen zhoršovalo, i když původně byla specializovaná oddělení zřízena právě proto, aby se jednotlivé kategorie a stupně nemocných příliš nestýkaly. Nejhorší dilema však bylo rozdělení vězňů na pracující a nepracující. Ti druzí dostávali podstatně menší dávky jídla, a proto se často hlásili do práce i když měli horečky a zařazení pro ně znamenalo podstatné zhoršení zdravotního stavu. Dozorci tento „trend“ jenom podporovali, sami odpírali zdravotní péči i těm, kteří se bez ní již nemohli obejít.<sup>22)</sup> Byla to na Mírově nejvýraznější a nejdůležitější metoda likvidace vězňů, i když zemřeli „přirozenou smrtí“.

Dalším prostředkem likvidace vězňů byl hlad. Dr. Žižlavský odhadl, že kalorická hodnota denní vězeňské stravy na Mírově se pohybovala mezi 1 200—1 500 kaloriemi. Pro srovnání je třeba uvést, že průměrná kalorická hodnota denní stravy jednoho občana ČSR v roce 1936 činila 2 545 kalorií. Podle předpisu měli nepracující vězňové na Mírově v roce 1943 v přepočtu na týden dostávat 1 950 g chleba — tj. 285 g denně, 250 g moučných potravin, 200 g masa, 182 g margarínu, 100 g tvarohu, 100 g marmelády, 80 g cukru, 82 g kávových náhražek, čtvrt litru mléka a tři a půl kg brambor, brzy však jen dva a půl kg. Pro pracující vězně měla být tato dávka zvýšena týdně o 510 g žitné mouky, 140 g masa a 20 g margarínu; hlavně však jim byla přidělována dvojnásobná dávka brambor. Ještě o něco vyšší „přídavky“, avšak kromě brambor, dostávali těžce pracující vězni ve venkovských komandech.<sup>23)</sup> Brambory však byly dost často nahrazovány krmnou řepou a jinými náhražkami. Nelze již dnes zjistit, jak dalece byly tyto dávky, určené pro všechny nacistické věznice, na Mírově dodržovány. Jisté je, že balíček z domova s potravinami a léky zde byl povolován přibližně za dva měsíce opět jen pracujícími vězňům, a to za mimořádné výkony. Tyto balíčky však byly soustavně vykrádány dozorci.<sup>24)</sup> Je dobře známo, že právě tuberkulózou trpící lidé vyžadují mnohem vydatnější stravu, a že tedy opačný postup znamenal nejen hlad a hladové edémy (vodnaté otoky), ale i rychlé zhoršení celkového zdravotního stavu.

Podobné následky měla vyčerpávající práce, ať již vynučená a vybičovaná, nebo „dobrovolně“ podstupovaná vězni, jen aby dostali aspoň trochu větší přídělky jídla. Vězni byli nuceni pracovat 10 i více hodin denně, mnohdy i v neděli. Např. v roce 1944 v létě byl budíček v 5.30 a již v 6.30 začali vězňové pracovat, a to s přestávkou od půl dvanácté do jedné až do 18.00 hodin. Když nebyla splněna „norma“, byla pracovní doba prodloužena.<sup>25)</sup> V roce 1944 byly dokonce zcela zakázány nedělní bohoslužby ve vězeňské kapli. Práce v lesích, na polích a v lomech byla tak těžká, že by ji stěží mohli vykonávat bez újmy i zdraví vězňové. Konstatování, že až do roku 1945 ne-

byli vězni na Mírově přímo zabíjeni, je třeba posuzovat jen v těchto souvislostech.

Dne 1. dubna 1945 byl na Mírov poslán transport jednoho sta polských vězňů z Těšína, za nímž následovaly ještě tři menší v počtu šedesáti až do 2. května 1945. Zároveň s nimi sem byl evakuován těšínský nacistický Sondergericht a na základě jeho rozsudku mírovský četník zastřelil 4. dubna Aloise Sikoru z Karviné a Anastasi Michalskou z Rybníku, 13. dubna Aloisii Sniegoňovou z Horní Suché. Dalších osm k dopravě určených vězňů bylo 2. května deportováno do Litoměřic, ale osvobodili je partyzáni u Chlumce nad Cidlinou.<sup>26)</sup>

Nemocní, zubožení a utýraní vězni byli posilováni jedinou nadějí: že válka brzy skončí a oni se vrátí domů, aby se mohli léčit a udržet při životě. Proto pátrali po jakémkoliv zprávě o situaci na frontách, a měli radost z každého postupu spojenců, zvláště Rudé armády. Získat zprávy nebylo jednoduché, protože jakýkoliv přístup k novinám, i nacistickým, byl vězňům zakázán, dopisy (nejvýše jednou měsíčně) byly cenzurovány, návštěvy byly povolovány jen zcela výjimečně, styk s civilním obyvatelstvem při venkovských komandech přísně trestán. Protože však byly ve vězeňské knihovně opravovány také rádiové přijímače, podařilo se zde tajně odposlouchávat i zahraniční rozhlas. Tyto zprávy pak byly rozšiřovány po celé věznicí, i když styk a hovor mezi vězni byl při práci i při takzvaných vycházkách zakázán. Jakousi hymnou vězňů se v té době stala Balada o Mírově, která končila slovy: „Vzejde žeň odplaty pro všechny pochopy, za lidstvo zmučené, za hřbitov Evropy.“<sup>27)</sup>

V závěrečném období války se mezi politickými vězni na Mírově začala postupně tvořit ilegální organizace, která vyústila nakonec v ustavení Národního výboru věznic Mírov. V jeho čele byl komunista Václav Mach z Prahy, místopředsedou dřívější funkcionář komunistické mládeže Oldřich Papež, dále Jaroslav Němeček, MUDr. Svatoopluk Žižlavský a několik dalších. Protože pokus o přípravu hromadnějšího útoku byl v podmínkách Mírova prakticky nemožný, soustředil se výbor hlavně na zabránění případné evakuace či dokonce likvidace vězňů před příchodem osvoboditelů. S tímto záměrem se výbor pokusil navázat spojení také s partyzány na Zábřežsku.<sup>28)</sup> K evakuaci opravdu nedošlo, znamenala by desítky dalších mrtvých, jen někteří vězni byli 5. května poslání eskortou do věznic v Šumperku a Litoměřicích a několik jich bylo po 5. květnu 1945 propuštěno.<sup>29)</sup>

Sovětská armáda se v té době nezadržitelně blížila a 8. května byla osvobozena města Zábřeh i Mohelnice.<sup>30)</sup> Národní výbor převzal již ráno 9. května správu věznic do svých rukou a zajistil dozorce i zbraně a ve 14 hodin odpoledne uspořádal oslavu vítězství; v 16 hodin přijeli do Mírova první rudoarmejci. Vítala je sovětská, polská a československá vlajka na věži trestnice a několik stovek k smrti vyčerpaných vězňů.<sup>31)</sup>

Vězňové na Mírově byli v takovém zdravotním stavu, že mnohým z nich se ani po osvobození nemohlo splnit jejich největší přání, tj. návrat domů. Asi třetina z celkového počtu, kolem 750 vězňů, byla tak nemocných, že značná část z nich musela být převezena přímo do nemocnice.<sup>32)</sup> Někteří se do svých domovů nevrátili již nikdy — a tak hrůzně následky nacistické trestnice na Mírově přetrvávaly i po jejím zániku.

V nacistické věznicí na Mírově trpělo v době okupace celkem asi 5 000 obětí, z toho nejméně 3 500 vězňů a vyšetřovanců politických. Téměř dvacet procent z celkového počtu politických vězňů a třetina z řad tuberkulózních vězňů, Poláků a Čechů, v letech 1942—1945 zemřela přímo na Mírově, mnoho dalších bylo po odsouzení popraveno a umučeno v ostatních nacistických věznicích a koncentračních táborech.<sup>33)</sup> Likvidace tuberkulózních vězňů prostřednictvím nucené práce, hladu a nevhodných podmínek bez patřičné lékařské péče představovala specifickou formu fašistického vyhlazovacího rasismu vůči slovanským národům. Mírov se tak stal jedním z trvalých důkazů zločinnosti nacistického režimu a varovným mementem pro současnost i budoucnost. Obětím fašismu na Mírově byl v roce 1967 odhalen na bývalém vězeňském hřbitově důstojný památník.

## POZNÁMKY

- 1) Prozatím nejúplnější přehled o osudech této nacistické trestnice podal Zdeněk Filip v tzv. malé monografii Vlastivědného ústavu v Šumperku v roce 1967 s názvem Mírov za okupace. Viz též Mírov za války, Vlastivědná zajímavosti, č. 5, Šumperk 1970.
- 2) Většina víceméně vzpomínkových publikací je zaměřena na poslední období okupace, kdežto o prvních letech jsme informováni poměrně málo. Viz Libuše Hájková: Mírov, Praha (1947). Vilém Godula: Život vězňů na Mírově v letech 1942—1945, Slezský sborník, 1969, s. 514—527.
- 3) Jan Březina: Zábřežsko v období feudalismu do roku 1848, Ostrava 1963, s. 238—280.
- 4) Základem dalšího výkladu, pokud není uvedeno jinak, je archivní fond Trestnice Mírov, který je uložen v olomoucké pobočce Státního oblastního archivu Opava; bohužel jde o materiál velmi torzovitý. Dále citováno jen jako Trestnice Mírov.
- 5) SOA Opava, pob. Olomouc; KS Olomouc, Tl 1936/12.
- 6) Trestnice Mírov; Gedenkbuch der Männer — Straf Anstalt in Müräu. V letech 1930—1938 bylo na Mírově zaznamenáno celkem jen 810 přírůstků vězňů.
- 7) Deutsche Wacht, 28. 10. a 11. 11. 1938.
- 8) Trestnice Mírov; kn. č. 34, kniha přírůstků 1930—1939.
- 9) Tamtéž; kn. č. 34—35, knihy přírůstků 1930—1939, 1939—1941. Od 25. září 1938 do 9. února 1939 není zaznamenán žádný přírůstek, potom v roce 1939 208, r. 1940 235 a do 15. října 1941 474 nových vězňů, tj. celkem 915. Jde o výpočty, protože evidenční rok ve věznici začínal vždy až 1. dubna běžného a končil 31. března následujícího roku. Objevují se zde i odsouzení jinými nacistickými soudy z různých míst (např. zvláštními, vojenskými), ale to jen výjimečně.
- 10) Viz bliže Zalm Moravy, Brno 1948.
- 11) Mírov očima pamětníků, Hlas revoluce, č. 26 z 29. 6. 1974; též č. 8 z 23. 2. 1974. Sdělení Otakara Kubíčka z Olomouce, který byl na Mírově vězněn od září 1940 do listopadu 1941; podle tohoto pamětníka došlo v té době jen k úmrtí jednoho politického vězně, Silvestra Plevy z Prostějova.
- 12) Archiv MS ČSR; MLS Olomouc, Ls 190/47, W. Bartel a spol. Trestnice Mírov; kart. 48, sbírka normálek.
- 13) Trestnice Mírov; kn. č. 35—37, knihy přírůstků 1939—1941, 1941, 1941—1943; kart. č. 86—89, kartotéky vězňů. Ze srovnání souběžných zápisů v knihách přírůstků pro období od 1. 4. do 15. 10. 1941 je zřejmé, že teprve v knize přírůstků (nazývané Gefangenenbuch místo dřívějšího Zuwachsprotokol) od 1. 4. 1941 byli uváděni vedle restanců i političtí vyšetřovanci. Čísla přírůstků na kartách vězňů dosahují daleko vyšších hodnot než knihy přírůstků a lze z nich odhadnout celkový počet vězňů.
- 14) Bliže viz Z. Filip: Mírov za okupace, c. d. Též Jiří Jožák: Mírov, Hlas revoluce, č. 32 z 13. 8. 1977.
- 15) Přesné datum o změně poslání trestnice Mírov není prozatím známo. J. Jožák, c. d., uvádí duben 1942, ale to je málo pravděpodobné. Na druhé straně se však mýlí V. Godula, c. d., když tvrdí, že političtí vyšetřovanci byli posíláni gestapem na Mírov teprve v roce 1942. Trestnice Mírov; kn. č. 37—39, knihy přírůstků 1941—1943, 1943—1944, 1944—1945; kn. č. 98, protokol o úředních poradách; kart. č. 48, sbírka normálek. V jedné z tzv. normálek z 18. 7. 1943 je zmiňován výnos říšského ministerstva justice z 12. 10. 1942 o způsobu transportů tuberkulózních vězňů; nesměli být převáženi ti, u nichž se čekala brzká smrt.
- 16) Byla to např. v roce 1944 početná skupina zatčených členů ilegálního Národního sdružení čs. vlastenců ze severní Moravy, která byla poslána na Mírov gestapem v Šumperku a Opavě.
- 17) Údaje se opírají o záznamy mírovského faráře české národnosti F. Baláže, který registroval pochovávaní vězňů na místním hřbitově. Uváděná čísla se v jednotlivých publikacích poněkud odlišují, ale ve všech případech převyšují počet 650. Z. Filip a V. Godula, viz c. d., uvádějí počet 666 zemřelých politických vězňů, z toho 516 Poláků, 137 Čechů a 13 ostatních národností. V. Godula však na jiném místě, viz Hlas revoluce, č. 26 z 29. 6. 1974, píše o 652 mrtvých, z toho 516 Poláků, 127 Čechů a 9 ostatních. V úvodu k inventáři fondu Trestnice Mírov je uveden počet 675 zemřelých, z toho 505 Poláků, 154 Čechů, 9 Němců a zbytek ostatních. Relace četnické stanice Mírov ze srpna 1945 vykazuje 652 zemřelé z let 1943—1945 a 3 popravené (viz dále); Okresní archiv Šumperk, ONV Zábřeh, pres 370/45. Podle V. Goduly (Slezský sborník) zemřelo na Mírově v roce 1942 15 osob, v roce 1943 248, v roce 1944 402 a v roce 1945 102 osoby, tj. celkem 667.
- 18) Trestnice Mírov; kart. 48, sbírka normálek, 9. 3. a 7. 10. 1943. V. Godula, c. d., upozorňuje na transporty Poláků, které byly poslány do vyhlazovacího tábora v Osvětimi.
- 19) Trestnice Mírov; kart. 49, výkazy o stavu vězňů 1943—1944. MLS Olomouc; Ls 190/47, W. Bartel a spol.
- 20) Bliže viz Libuše Hájková: Mírov, Praha (1947).
- 21) V. Godula, c. d. Oldřich Formánek: Pozor! Cela 292, Praha 1945, s. 316—338.
- 22) MLS Olomouc; Ls 190/47; přiložené tabulky potravinových přidělení pro všechny druhy nacistických věznic; svědecké výpovědi MUDr. S. Žižlavského. Hospodářský a společenský vývoj Československa, Praha 1968, s. 129—131.



- 24) MLS Olomouc; Ls 190/47. Trestnice Mírov; kn. č. 98, protokol o úředních poradách; kart. 48, sbírka normálek.
- 25) Trestnice Mírov; kart. 48, sbírka normálek, 22. 5. 1944.
- 26) MLS Olomouc; výslech W. Bartela, výpověď O. Papeže. V. Godula, c. d.
- 27) Z. Filip, c. d. V. Godula, c. d.
- 28) Je znám jen jeden útěk vězně z pracovního komanda v lednu 1945. Druhý pokus při převozu J. Jančálka z Mořkova na Novojičínsku v březnu 1945 na Mírov skončil jeho zastřelením. MLS Olomouc; Ls 190/47, výpověď V. Pichrta. V. Godula, c. d.
- 29) Trestnice Mírov; kn. 39, kniha přírůstků 1944—1945. František Vybral: U Jevíčka skončila válka, Hlas revoluce, č. 18 ze 7. 5. 1977.
- 30) Osvobození Mohelnice a Loštic v roce 1945, Vlastivědné zajímavosti, č. 174, Šumperk 1980.
- 31) Okresní archiv Šumperk; ONV Zábřeh, pres 370/45.
- 32) Trestnice Mírov; kart. 51, materiály NV Trestnice Mírov. Hlas revoluce, č. 28 z 28. 6. 1980 [Vzpomínka na Žižlu] a č. 46 z 15. 11. 1980 [Vzpomínka na Václava Macha].
- 33) Podle výzkumu poválečných žádostí obětí a pozůstalých, který provedli pracovníci Památníku Terezín, je touto formou podchyceno 1204, tj. jen asi třetina politických vězňů na Mírově v letech 1938—1945 (průzkum Památníku Terezín sledoval jen občany českých zemí).

# HEYDRICHIÁDA měla svůj závěr V MAUTHAUSENU

JAROSLAV ŽIŽKA

---

## Zamyšlení nad atentátem na Reinharda Heydricha

Od atentátu na jednoho z nejvyšších představitelů hitlerovského Německa Reinharda Heydricha uplynulo více než čtyřicet let, avšak zájem o tuto událost v historii druhé světové války neopadává. Stále se diskutuje o jeho významu, účelnosti. Historický odstup mnohé rány, které heydrichiáda přinesla, zcelil, mnohé problémy vyjasnil, avšak na řadu otazníků odpověď nedal a naopak některé nové vytvořil.

Je dostatečně známo, že atentát na Reinharda Heydricha vyvolal velký rozruch nejen v nacistickém Německu, ale především v zemích protihitlerovské koalice. Široká veřejnost v západních zemích koalice byla poprvé podrobněji informována o hnutí odporu českého lidu, jeho nenávisti k okupantům a touze po svobodě. Vysoce byl hodnocen statečný čin československých vlastenců, kteří připravili a vykonali rozsudek nad vrahem. Dokonce ve Spojených státech amerických se objevila řada zvláštních vydání deníků věnovaných „největší současné události“ atentátu na Reinharda Heydricha. Důvody k této aktivitě byly pochopitelně i v senzacechtivosti postavené na komerčních zájmech. Atentát na Heydricha se po řadu týdnů stal středem pozornosti celého protihitlerovského světa. Zájem se nesoustřeďoval jen na vlastní provedení atentátu, ale sledoval teroristická protiopatření okupanta i morální sílu českého národa, který tomuto teroru čelil.

Podrobný rozbor tehdejšího světového tisku uznal, že největší pozornost a zájem o události v českých zemích projevil sovětské sdělovací prostředky. Všechny ústřední listy v SSSR téměř denně zveřejňovaly podrobné informace. Právě sovětský tisk přinášel řadu informací o nacistickém teroru, ukazoval na nacistické metody vyvolávání psychózy strachu. Rozebral a zhodnotil systém práce nacistických stanných soudů a na faktech ukázal, že v nacistickém pojetí nejde o nic jiného, než o rozpoutání neomezeného policejního teroru, že stanné soudy nedodržovaly ani minimální zásady zakotvené v právních rádech.

V rozborech nacistického teroru na území Čech a Moravy věnoval pozornost nestvůrné zásadě „Sippenhaft“, která umožňovala postih celé rodiny pachatele. V této souvislosti také vysvětlil, jak nacisté a jejich policejní aparát vykládají pojem pomocník pachatelů atentátu a že dokonce do této kategorie zahrnuli příbuzné zmíněných osob, a to bez ohledu na to, zda přišli s parašutisty do styku či nikoliv, rozhodujícím měřítkem viny byla pokrevní spřízněnost.

Sovětský občan pochopitelně měli s takovýmto výkladem nacistické spravedlnosti své zkušenosti, vždyť hitlerovci politiku psychózy strachu a Sippenhaftu uplatňovali na obsazeném území SSSR. Nové na nacistické politice teroru, rozpoutaného v českých zemích po atentátu na Heydricha, bylo to, že nacisté své zločiny oficiálně zveřejňovali. Sovětský tisk, zejména v materiálech politického komentátora J. Viktorova, přinesl řadu objektivních informací o českém odboji a o úloze dělnictva průmyslových závodů v pro-

tifašistickém hnutí odporu. Tyto materiály vysvětlily, proč přišel Heydrich do Prahy, že měl na přání Hitlera potlačit český odpor. Atentát který nemohli uskutečnit parašutisté bez vydatné pomoci domácího odporu, ukázal, že Heydrich nesplnil očekávaný cíl, neboť se mu nepodařilo umlčet a pokořit český lid.

Značnou pozornost atentátu a rozpoutanému teroru věnoval sovětský vojenský tisk, a to jak ústřední list Sovětské armády Krasnaja Zvězda, tak i jednotlivé frontové listy sovětských svazků. Sovětští vojenští novináři svými články působili na vědomí sovětských vojáků a vysvětlovali jim, že nacisté uplatňují metody vyhlazování všude tam, kde lid touží po svobodě, a že je proto požadavkem dne, aby se spojili všichni demokratičtí a pokrokově smýšlející lidé k definitivní porážce nacismu. Ve všech článcích o atentátu a protiopatřeních nacistického potlačovacího aparátu bylo vysoce hodnoceno hrdinství a obětavost mnoha stovek neznámých českých vlastenců, kteří raději podstoupili smrt, než aby vydali fašistickým katanům ty, kteří atentát uskutečnili. V podobném tónu byly publikovány informace o atentátu a nacistickém teroru, který po něm následoval, ve světovém tisku. Zprávy o nacistickém teroru všude vzbuzovaly rozhořčení a vedly k akcím, které vyjadřovaly sympatie vůči českým vlastencům, kteří svým hnutím odporu přispívali k porážce hitlerovského fašismu. Zprávy o odboji českého lidu, o jeho touze po svobodě vedly k tomu, že se světová veřejnost začala blíže zajímat o osudy českého lidu po mnichovském diktátu, že chtěla znát více o jeho boji proti hitlerovským okupantům.

Abychom mohli vyvodit závěry z nacistického teroru, rozpoutaného po atentátu na Reinharda Heydricha, musíme se alespoň ve stručnosti podívat na úlohu, kterou měl Heydrich po svém příchodu do Prahy splnit. Polovina roku 1941 se vyznačovala obrovským rozmachem hnutí odporu v českých zemích, pro něž bylo příznačné, že se přeneslo především na průmyslové závody. Právě tato skutečnost znepokojovala okupanty, neboť průmyslový potenciál Čech a Moravy představoval významnou součást nacistických válečných plánů. Pod vlivem alarmujících zpráv, které přicházely z Prahy, rozhodl Hitler, aby byl do českých zemí vyslán Heydrich s cílem rozdrtit českou resistenci a zmařit její rostoucí vliv na masy českého lidu.

Heydrich byl podrobně informován o situaci v českých zemích a přišel s předem připraveným programem, který mu měl umožnit splnění jeho mise. Počítal s tím, že zavede pro Čechy přísnou disciplínu postavenou na vojenských principech, že za pomoci politického podvodu, demagogie a teroru oddělí masy pracujících od všech, kteří se nechtějí přizpůsobit pořádku nastolenému nacisty. Zde mu šlo především o izolování hnutí odporu, zvláště pak komunistů. Konečným cílem jeho mise měla být izolace těch, kteří vedli boj s fašismem a jeho okupačním systémem, a jejich postupné vyhlazení. Další úkoly Heydrichova programu měly dlouhodobý charakter a prakticky představovaly totální germanizaci země a obyvatelstva.

Pod Heydrichovým vedením se od konce r. 1941 rozjela nacistická vraždicí mašinerie. Její ostří bylo zaměřeno především proti komunistům, kteří představovali nejdůležitější bojovníky proti fašismu. Tento fakt potvrzuje skutečnost, že mezi prvními popravenými byli funkcionáři prvního ilegálního ústředního vedení KSČ a redaktoři ilegálního Rudého práva.

V době prvního stanného práva odsoudily stanné soudy k smrti kolem 500 odbojových pracovníků a více než 5 000 lidí poslaly do koncentračních táborů.

Speciální orgány nacistického Německa sledovaly, jak reaguje na nacistický teror česká veřejnost, zvláště dělníci a inteligence. V jejich zprávách se objevovaly informace o tom, že teror nezůstal bez účinku na českou veřejnost, že však nedosáhl psychózy strachu. Heydrich uplatňoval ve své politice vůči českému národu demagogii, politický podvod a teror. Jeho hlavním zájmem bylo udržení požadované úrovně výroby, a proto musel udělat některé ústupky vůči dělníkům, demagogicky však označoval tyto ústupky jako své osobní úsilí za dosažení jejich spokojenosti.

Dokladem této demagogie byly jím nařízené zásahy proti šmelinářům, kteří prodá-

vali potraviny za vysoké ceny na černém trhu. Nebylo žádným tajemstvím, že největšími odběrateli na černém trhu byli vysocí úředníci nacistické okupační správy, včetně důstojníků SS, kteří přímo svými požadavky rozvraceli řízení hospodářství. Tyto skutečnosti byly obecně známy, a proto nemohl Heydrichovi vyjít trik s takzvanou „očistnou akcí“ a nepomohlo mu ani to, že některým kategoriím dělníků byly zvýšeny dávky tuku a cigaret. Ostatně tato zvýšení nepředstavovala nějaké velké množství, u tuku šlo o 4 dkg týdně. Pro Heydricha skončil celý tento trik fiaskem. Čeští dělníci na jeho argumentaci odpovídali vtípem. V žádném případě nelze souhlasit s argumenty, které se objevují v západní historické literatuře, že se Heydrichovi v druhé polovině roku 1941 podařilo získat české dělníky, a tak rozbít jednotnou českou protinacistickou frontu. K těmto nepodloženým tvrzením je možné říci, že jejich autoři jdou dále než sám Reinhard Heydrich, neboť jemu nikdy nešlo o to, aby získal české dělníky, ale jen o udržení chodu válečné ekonomiky. Byl stoupencem myšlenky, že nejlepším prostředkem, jak přimět dělníky k tomu, aby plnili uložené úkoly, je teror. Gestapo dostalo příkazy, jak má postupovat vůči těm, kteří nějakým způsobem narušovali pracovní kázeň. Kupříkladu na pražské řídicí úřadovně gestapa posílal dr. Schwenda denně desítky dělníků z nejrůznějších důvodů do koncentračních táborů a kárných táborů se zdůvodněním, že porušovali pracovní kázeň. Skutečný smysl těchto opatření však byl v zastrahování revoltujících a sabotujících dělníků.

Heydrichova činnost v českých zemích se vyznačovala úsilím o maximální zastrahení silou a mocí. Důsledně prosazoval germanizaci českých zemí, prohlašoval, že se musí vytvořit taková situace, aby si každý Čech jasně uvědomoval, že v Čechách jsou pány Němci.

Bilance jeho mise však nebyla taková, aby mohl být spokojen. V důvěrných informacích zcela otevřeně přiznával, že se mu nepodařilo český odboj zlomit, že přes všechny krvavé represálie pokračuje dále. Velmi jej znepokojovala situace, že jen v době od září do konce roku 1941 došlo v českých zemích k 582 sabotážím, a přitom v této době platilo stanné právo. Při rozboru sabotáží si byl vědom, že na mnoha průmyslových závodech otevřené sabotáže kryjí výrobními poruchami a že žádná statistika nemůže podchytit takzvané nepostizitelné sabotáže, jejichž důsledky se obvykle projevovaly u válečného materiálu až na frontě a v nichž právě Češi byli nepřekonatelnými mistry.

Zprávy gestapa i speciálních služeb SD a Abwehru ukazovaly, že od počátku roku 1942 se domácí odbojové organizace zaktivizovaly, a že zvláště vzrostla autorita ilegální komunistické strany. V dubnu 1942 se konala v Praze konference zástupců pražských kovozávodů, na níž zástupci 50 strojírenských závodů projednali situaci a vytyčili nové úkoly protifašistického hnutí odporu. Důraz byl položen na sabotáže a ozbrojený boj. Bylo zřejmé, že v průmyslových závodech narůstá nespokojenost.

Heydrich musel sám přiznat Bormannovi v jedné ze svých posledních zpráv, že jeho mise byla neúspěšná a že bude muset v nejbližší době sáhnout k tvrdším opatřením.

Hledala se záminka k rozpoutání nové vlny persekucí, a to i za cenu provokace ze strany okupantů. Záminkou se stal nakonec atentát, právě na toho, kdo krvavou lázeň proti českému národu připravoval. Nacistický potlačovací aparát shromažďoval informace o parašutistech, kteří byli z příkazu londýnské emigrační vlády vysazeni v českých zemích. Řada faktů naznačuje, že toho o parašutistech a jejich pohybech věděl před provedením atentátu dost. Gestapo nemohlo zabránit atentátu, neboť parašutisté Kubiš a Gabčík se svým úkolem, na jehož provedení se připravovali pět měsíců, nikoho podrobněji neseznámili. Z odeslaných radiogramů je však zřejmé, že jejich spolupracovníci vytušili jejich úkol a protestovali proti jeho uskutečnění v Londýně. Rozkaz k provedení atentátu však nebyl odvolán.

Vojáci Kubiš a Gabčík svůj úkol splnili. Po jeho provedení se dala do pohybu celá nacistická okupační mašinérie. Nacisté vytušili, že se jim naskytla jedinečná příležitost vypořádat se s českou resistencí a tuto svou možnost dokonale využili. Neboť tím, že atentát nebyl připravován ve spolupráci s domácím hnutím odporu, nemohl se stát

nástupem proti okupantům a zůstal izolovanou akcí, na kterou vzápětí reagovali okupanti silou a vlastní atentát jim posloužil jako záminka k rozpoutání nové vlny masového teroru.

V přípravě nacistických protipatření se projevila úloha nacistického potlačovacího aparátu a jeho jednotlivých služeben, které vykazovaly mimořádnou aktivitu. Většina šéfů venkovských úřadoven gestapa ani nečekala na příslušné rozkazy a iniciativně přistupovala k teroristickým opatřením.

Dne 27. května 1942 vyhlásil nad celým územím protektorátu Čechy a Morava Karl Hermann Frank, který byl po atentátu pověřen prozatímním vedením úřadu říšského protektora, civilní výjimečný stav s účinky stanného práva.

Vedle tohoto výnosu funkcionáři nacistické okupační správy s odkazem na vyhlášený výjimečný stav vydali celou řadu vyhlášek, v nichž byli občané českých zemí omezováni ve svých svobodách pod sankcemi absolutního trestu. Mezi tato opatření patřila vyhláška o dodržování přihlašovací povinnosti, v níž byl stanoven trest smrti jak pro osoby k pobytu nehlášené, tak i pro osoby, které nepřihlášenou osobu přechovávaly.

Všechna nacisty přijatá opatření byla navenek strohá a stručná, avšak aplikace příslušnými úředníky nacistické okupační správy z hlediska důsledků pro český národ byla zdrcující. Volný výklad těchto norem umožnil venkovským úřadovněm gestapa legalizovat své záměry a fyzicky likvidovat české vlastence a antifašisty. Šéf venkovské úřadovny gestapa v Hradci Králové Albert Hardtke ve své výpovědi před mimořádným lidovým soudem uvedl, že bezprostředně po atentátu dostal příkaz z řídicí úřadovny gestapa v Praze, v němž mu bylo oznámeno, že SD v Hradci Králové mu dodá seznam osob, které mají být předány stanným soudům bez dalších zjištění. Asi za dva dny mu pracovníci SD předali seznam asi 200 osob, s poznámkou, že tyto osoby jsou nebezpečné, a že bezpochyby souhlasily i s atentátem na Heydricha.<sup>1)</sup> U jmen v seznamu nebyly žádné další údaje, které by blíže určovaly provinění. Ani srovnáním s kartotékou gestapa se u většiny osob nenašly žádné důvody k postihu.

Albert Hardtke chtěl mít krytá záda i do budoucnosti a obrátil se proto se žádostí o radu na kriminálního radu Heinricha Krupkeho, vedoucího oddělení II A pražské řídicí úřadovny gestapa. Upozornil jej na to, že dodržením navržené směrnice dojde k vybití části inteligence, zejména lékařů, profesorů a kulturních pracovníků. Krupke jej upozornil na to, že má ve výběru volnou ruku, že směrnice mu umožňují zbavit se v obvodu své služebny všech živlů, které z různých důvodů zatím nemohl poslat před soud.<sup>2)</sup>

Současně mu poradil, že tuto práci nemusí dělat sám, že ji může svěřit referentovi odpovědnému za provádění ustanovení stanného práva, a tím také nemusí nic vědět o problematických postizích.<sup>3)</sup> Zbývá jen dodat, že Albert Hardtke této možnosti v plném rozsahu využil. Nejostřejším dokladem nacistické zločinnosti je zakotvení kolektivní trestní odpovědnosti. Ve výnosu K. H. Franka z 27. května 1942 v článku II. je uvedeno:

„Kdo osoby, které měly účast na spáchání atentátu přechovává, anebo jim poskytuje pomoc, anebo máje vědomost o jejich osobě nebo o jejich pobytu neučiní žádné oznámení, bude zastřelen se svou rodinou.“

Takováto právní norma nemá v historii obdoby a naprosto jednoznačně ukazuje, jakému cíli měla sloužit. Nacistům nešlo v žádném případě jen o potrestání přímých účastníků atentátu, ale především o využití atentátu k fyzické likvidaci co největšího množství osob. Takto pojatá právní norma v rukou úředníků venkovských úřadoven gestapa a SD dávala obrovské možnosti. Smysl teroru rozpoutaného po atentátu spočíval především ve snaze zastrašit český národ, vyvolat únosnou psychózu strachu, která by znemožňovala hnutí odporu, avšak nehnala by lidi ze zoufalství do odboje proti okupantům. Právě v českých zemích věnovali nacisté mimořádnou pozornost míře únosnosti teroru, který nesměl v žádném případě narušit plynulost výroby. Z propagandistického



hlediska bylo ostří nacistického teroru vedeno především proti inteligenci, i když mezi oběťmi stanného práva bylo vysoké procento dělníků a rolníků.

Celý systém teroru rozpoutaného po atentátu na Reinharda Heydricha umožňoval odsoudit k trestu smrti osoby zcela nevinné, nepřipouštěl jakoukoliv možnost obhajoby a prakticky vedl k administrativnímu rozhodování bez jakéhokoliv soudního projednání. Proto je třeba brát všechna tato rozhodnutí jako akt zvůle, teroru a násilí, který byl resolucí Valného shromáždění OSN z roku 1946 zařazen mezi válečné zločiny a zločiny proti lidskosti.

Na základě mezinárodního práva podléhají trestní odpovědnosti všechny osoby, které se na těchto činech nějakým způsobem podílely. Tento úkol nebyl však do dnešní doby splněn, neboť většina z těch, kdo se podíleli na těchto zločinech, utekla spravedlnosti.

Na celé této problematice je zarážející ta skutečnost, že v Německé spolkové republice bylo vedeno řízení proti 84 403 válečným zločincům, avšak odsouzeno bylo jen 6 432. Také rozsudky nad těmito zločinci jsou více překvapivé. Dokumentace Svazu pronásledovaných nacisty ukazuje, že v procesech proti nacistickým válečným zločincům bylo v Německé spolkové republice vyнесeno 14 rozsudků smrti a 164 doživotních trestů.<sup>4)</sup>

V roce 1978 měly spolkové soudy materiály proti více než 4 000 osob, které se provinily válečnými zločiny. V dalších letech přibývalo ročně v průměru 250 nových oznámení o válečných zločincích. V roce 1977 trvalo soudní vyšetřování jednoho případu v průměru 16,8 roku.<sup>5)</sup>

Celý systém justiční praxe v NSR při vyšetřování nacistických zločinů naznačuje, že je zde stále ještě dost těch, kteří mají zájem na tom, aby se tyto zločiny neprojednaly před soudy a pokud k takovým procesům dojde, velmi často se jejich průběh mění v souboj advokátů se svědky obžaloby.

To, co nás znepokojuje a co nás vede k tomu, abychom se v současnosti znovu vraceli k nacistickým zločinům za druhé světové války, není snaha po prosazení trestů za každou cenu, ale obava z toho, že se svět nepoučil a že opět vyrůstají síly, které by rády rozpoutaly konflikty a jejich prostřednictvím uskutečnily návrat k fašistickému panství, ať již v jakémkoliv podobě.

Skutečnost, že dnes v NSR existuje hnědá síť, vyrůstají zde nové uzlové organizace, které stále otevřeněji hledají cesty k tomu, jak proniknout mezi krajní pravici oficiálních vládních stran, a které zpevňují mezinárodní vazby s ostatními neofašistickými organizacemi, sabotuje, abychom se zamýšleli nad přísahou buchenwaldských vězňů i nad tím, jak uskutečňujeme odkaz těch, kteří v boji s nacismem položili své životy, kteří nás zavázali k tomu, abychom bděli a nepřipustili, aby se mohla opakovat válka. Boj o mír, který vedou pokrokové a demokratické síly světa musí být vybojován v zájmu lidstva.

## Nacistický teror v době heydrichiády

Po atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha bylo zřízeno u pražského gestapa zvláštní oddělení, které se zabývalo pouze otázkami atentátu. V čele tohoto oddělení stál kriminální rada Heinz Panwitz, který se na gestapu zabýval otázkami sabotáží, atentátů a neoprávněného držení zbraní. Právě pro tyto zkušenosti byl postaven do čela zvláštního oddělení pro vyšetřování atentátů. Z titulu své funkce se aktivně podílel nejen na vyšetřování atentátu, ale na všech protiopatřeních uskutečněných proti českému národu. Panwitz se účastnil všech jednání vedoucích pracovníků nacistické okupační správy, na nichž se projednávaly postihy těch, kteří se nějakým způsobem podíleli na atentátu nebo kteří byli vybráni jako oběť pro stanné sou-

dy. Podílel se na řadě bezpečnostně pátracích akcích, včetně zásahu proti úkrytu parašutistů v kostele v Resslově ulici.

Postupné poznávání jednotlivých parašutistů nasazených v průběhu roku 1941 a 1942 do českých zemí umožnilo gestapu shromáždit informace o jejich rodinách a do určité míry i o jejich blízkých spolupracovnících. V této době se také rodily zrudné plány o způsobech postihu těch, kteří patřili k příbuzným parašutistů nebo blízkým spolupracovníkům, pokud je gestapo neposlalo na popraviště již v průběhu druhého staného práva.

Nacistický okupační systém měl zájem na tom, aby se o atentátu a jeho přípravě dověděl co nejvíce, a mohl pak udělat potřebná opatření, aby se v budoucnu podobná situace nemohla opakovat.

Přes všechna úsilí gestapa a ostatních složek potlačovacího aparátu se po dlouhou dobu nedostavovaly takové výsledky, které by umožnily proniknout do okruhu spolupracovníků parašutistů nebo přímo k parašutistům. Již první pátrací akce, do nichž kladlo gestapo takové naděje, skončily neúspěšně. Nepomáhalo ani rozpoutání nejbrutálnějšího teroru. Výsledky nepřineslo ani to, že do Prahy byl vyslán početný štáb specialistů z Berlína, jehož příslušníci měli pomáhat při pátrání.

Nacisté si od prvních chvil po atentátu uvědomovali, co pro ně znamená skutečnost, že atentát byl uskutečněn bez spojení s domácí odbojovou frontou, neboť rozpoutání masových akcí odporu by jim značně ztížilo tvrdá protiopatření proti českému národu. Skutečnost, že atentát nebyl spojen s dalšími akcemi, je utvrdila v předstávě, že šlo o akci parašutistů.

Zlom v celém šetření přinesl 16. červen 1942, kdy se na gestapu přihlásil parašutista Karel Čurda. Gestapo již před příchodem Karla Čurdy dostávalo desítky anonymů českých i německých, které upozorňovaly na to nebo ono. Jejich prošetřování se ukázalo vždy klamné, a proto příchod člověka, který o sobě tvrdil, že zná pachatele atentátu, nebyl přijat s nadšením. Výslech parašutisty přinesl překvapivý výsledek. Když mu gestapáci předložili několik kožených aktovek, okamžitě poznal tu, která zůstala na místě atentátu. Současně uvedl jména všech atentátníků. To již bylo pro úředníky pražského gestapa zajímavé, a proto věnovali výslechu Karla Čurdy pozornost.<sup>6)</sup> Chtěli vědět, proč se přihlásil na gestapu a proč nepřišel dříve. Očekávali, že řekne, že jej na gestapo přivedla výše odměny vypsána za odhalení pachatelů atentátu. Čurda je zklamal, neboť prohlásil, že to byly obavy o život jeho matky. Podnětem k jeho rozhodnutí prý se staly zprávy v tisku o popravě rodinných příslušníků parašutistů Ivana Kolaříka a Oldřicha Pechala. Nejdříve se rozhodl napsat anonymní dopis, který odeslal na četnickou stanici v Benešově. V tomto dopisu uvedl:

„... Zastavte pátrání po pachatelích atentátu na Heydricha, zastavte zatýkání a provádění nevinných, nemohu se na to dívat, ježto pachatelé jsou jistý Gabčík ze Slovenska a Jan Kubiš...“<sup>7)</sup>

Mezitím však události pokračovaly a přivedly Čurdu do řídicí úřadovny gestapa v Praze. Ať již byly jeho úmysly jakékoliv, jakmile se dostal do rukou gestapa, to se již nespokojilo s pouhým uvedením jmen a popisu těch, kteří atentát uskutečnili. Gestapo potřebovalo znát daleko více, a proto jej podrobilo dalšímu výslechu. Musel uvést, kde se všude skrýval a co dělal na území protektorátu. Tak postupně popsál svou činnost v Praze, v Lázních Bělohrad, Pardubicích a Plzni. To již byl skutečný úspěch. V rukou gestapa se ocitla jména a adresy lidí, kteří poskytovali parašutistům pomoc. V této chvíli se začal naplňovat osud těch, kteří byli ubiti 24. října 1942 v koncentračním táboře Mauthausen. Gestapáci okamžitě pochopili, že mají ve svých rukou vzácnou kořist. Otázka následovala otázku. Postupně si gestapo začalo dělat představu o parašutistech i o okruhu jejich spolupracovníků. Vedoucí pracovníci pražské řídicí úřadovny gestapa okamžitě vytvořili speciální skupiny, které měly za úkol jmenované pracovníky zatknout a co nejrychleji je dopravit do Prahy. Konečně mělo pražské gestapo ve svých

rukách něco, s čím se mohlo pochlubit v Berlíně, něco, co umožnilo dostat se bez nějakých potíží do samého jádra problému.<sup>8)</sup>

Zatýkáni blízkých spolupracovníků parašutistů probíhalo okamžitě po poradách na pražské řídicí úřadovně gestapa. Skupiny gestapáků byly rozšířeny a vybaveny potřebným množstvím zbraní, neboť se předpokládalo, že na uvedených adresách by se mohli ukrývat parašutisté. Celou akci osobně řídil Heinz Panwitz. Při tomto zatýkání se gestapo nepodařilo prozatím dostat žádného z parašutistů.

Vyšetřování zajištěných však otevřelo cestu k úkrytu parašutistů v Resslerově ulici. Gestapo jásalo, vždyť v Pardubicích se mu podařilo získat takzvaný „válečný deník“ nadporučíka Alfréda Bartoše, v němž byly radiogramy vysíláčky Libuše, šifrovací klíče, poznámky ke zpravodajské síti se jmény blízkých spolupracovníků a různé tiskopisy.<sup>9)</sup>

Bylo zřejmé, že získané informace a podkladový materiál umožní gestapu rozbít v nejbližší době síť spolupracovníků parašutistů. Gestapo současně mohlo vyhodnotit, s jakým okruhem informací parašutisté pracovali a jaké informace předávali do Londýna.

Všechny akce gestapa v této době probíhaly v horečném tempu. Speciální skupiny vyhodnocovaly zajištěné materiály a srovnávaly je s dosaženými poznatky z vlastního vyšetřování. Zvláštní úkoly dostávala i vojenská odposlouchávací služba Funkabwehr, která měla za úkol srovnávat odposlechy zachycených radiogramů a za pomoci zabavených šifrovacích klíčů je dešifrovat. Současně se vyhodnocovaly výpovědi zajištěných a na základě získaných poznatků se připravoval zásah proti kostelu v Resslerově ulici. Gestapáci původně počítali s tím, že parašutisté ukrytí v kryptách kostela v Resslerově ulici nebudou nějakou vážnou překážkou. Přesto však byly vydány pokyny, aby se celé akce účastnily vojenské jednotky SS s cílem zapůsobit na psychiku pražské veřejnosti.

Gestapu se zdálo, že zásah proti parašutistům bude poměrně lehkou záležitostí, a proto si nechtělo nechat ujít příležitost a přijít o vavříny. Celou akci vedl Heinz Panwitz a podílelo se na ní asi 100 úředníků gestapa. Oddíly SS měly zajistit strážní službu v ulicích kolem kostela. V okamžiku, kdy gestapáci vstoupili do kostela, narazili na odpor parašutistů ukrytých na kůru. Panwitz okamžitě nařídil, aby pracovníci gestapa vyklidili prostor kostela. Likvidaci parašutistů měli zajistit příslušníci SS. Boj trval několik hodin a nakonec jej rozhodli přivolaní hasiči, kteří dostali příkaz celý prostor úkrytu parašutistů vytopit. Parašutisté se přes všechny výzvy nevzdali a raději skončili sebevraždou.

Po skončení celé akce byli mrtví parašutisté přeneseni na chodník naproti kostelu a byla zjištěna jejich totožnost. Gestapo dostalo do rukou poprvé jejich jména. Nastala další etapa vyšetřování a zatýkáni, v níž gestapo postupně doplňovalo mozaiku svých poznatků o atentátu a o těch, kteří s ním v různých rovinách přišli do styku.

Šéfové jednotlivých venkovských úřadoven gestapa se předháněli v iniciativě a aktivitě. Zdálo se, jako kdyby všichni chtěli nějakým způsobem zakrýt své špatné svědomí, jako by měli obavy, aby je někdo neobvinil z nedostatku aktivity a iniciativy. Tato skutečnost se zcela zřetelně projevila v přístupech k blízkým spolupracovníkům parašutistů nebo k jejich příbuzným.

Této skupině lidí, kteří byli v průběhu druhého stanného práva zatčeni, věnovali nacisté mimořádnou pozornost. Otázku parašutistů — původců atentátu a jejich pomocníků chápali velmi široce a v obecné rovině, což připouštělo co nejširší výklad. Pod pojem parašutisté — účastníci atentátu zahrnuli všechny parašutisty, kteří byli do českých zemí vysazeni z Anglie, bez ohledu na jejich úkoly v okupované zemi i na to, zda měli či neměli s atentátem něco společného. V celkovém hodnocení je třeba uvést, že většina parašutistů se do rukou gestapa nedostala. Pokud k tomu došlo, padli buď v boji nebo raději volili sebevraždou.

V širokém měřítku byli postiženi ti, kteří byli označeni jako pomocníci parašutistů. Volný výklad tohoto pojmu umožňoval gestapu zařadit do jejich řad i ty, kterým bylo vytýkáno, že neudali podezřelé osoby okupačním úřadům. S lidmi, kteří byli označeni

jako pomocníci parašutistů, zacházeli venkovské úřadovny gestapa rozdílně. Velká část z nich byla po svém zatčení poslána na popraviště v obvodech jednotlivých venkovských úřadoven. Takovýto postup byl zvláště zřetelný v činnosti venkovské úřadovny gestapa v Pardubicích, která většinu zatčených poslala na popraviště na Zámečku. Podobnou praxi uplatňovala také venkovská úřadovna v Klatovech, zvláště vůči těm, kteří patřili k bernartickému okruhu spolupracovníků.

Naproti tomu poněkud jiný postup volila řídicí úřadovna gestapa v Praze, která kladla důraz na podrobné vyšetření všech zajištěných s tím, že o jejich osudu bude rozhodnuto dodatečně. Přitom volný výklad spolupracovníků parašutistů umožňoval i této úřadovně poslat část spolupracovníků nebo těch, kteří poskytli nejrůznější pomoc, na popraviště. Dostupné prameny nedovolují udělat závěr, proč někteří z blízkých spolupracovníků parašutistů byli okamžitě posláni po svém zatčení na popraviště a druzí byli drženi v nacistických věznicích až do svého přesunu do Terezína. Podrobnější zprávy o zacházení se zatčenými ve vyšetřovací vazbě nemáme. Zachovala se řada vzpomínek spoluvězňů, kteří s těmito oběťmi nacistické krvavé perzekuce byli na celách a kteří zachytili některé poznatky z toho, jak s nimi gestapáci zacházeli.

K celé této problematice se po válce vrátil mimořádný lidový soud v souvislosti s vyšetřováním případu manželů Krupkových. V této souvislosti byl poměrně podrobně projednáván případ nacistického způsobu vyšetřování Ati Moravce, který patřil k denním průvodcům parašutistů po Praze a který toho poměrně hodně znal z celé jejich činnosti a i v době po atentátu patřil k těm, kteří parašutisty zásobovali potravínami.

Po Čurdově zradě byli nejbližší spolupracovníci, respektive ti, které znal parašutista Čurda, po sepsání prvního krátkého výslechového protokolu na příslušné venkovské úřadovně gestapa, dopraveni do Petschkova paláce. Zde byli nejdříve ve sklepních místnostech, přeplněných zatčenými. Zde byli zajištěni „psychicky“ připravování k výslechu. Mnozí se vraceli z výslechů celí zkrvácení a bylo zřejmé, že gestapáci si na nich vylévají zlost a že chtěli projevit mimořádnou iniciativu, která měla dokázat, že splnili všechny své povinnosti a že jsou na svém místě.

Manželé Krupkovi měli to štěstí, že gestapo s nimi zacházelo slušně. Hana Krupková prošla prvním výslechem u kriminálního rady Wilhelma Schultzeho, který jí hned na začátku slíbil, že se jí nic nestane, pokud řekne pravdu. Schultzeho slib se rychle rozšířil mezi ostatními gestapáky, a tak i oni dodržovali ke Krupkové určitá pravidla slušnosti. Dokonce i známý sadista Fleischer se k ní choval slušně, neboť i k němu se donesla zvěst o slibu Schultzeho a nabídl jí kávu a cigarety. Výslech Krupkové byl však výjimkou, ostatní takové výsady neměli.

Zatýkáni rodinných příslušníků neprobíhalo najednou. Hlavní obžalovaní byli zatčeni ještě v průběhu heydrichiády, avšak jejich rodinní příslušníci byli zatýkáni často teprve dodatečně. Například Marie Oktábcová z Prahy 5, Ostrovského 33, ve svých vzpomínkách uvedla, že její bývalý manžel Antonín Oktábec z Prahy-Karlína byl zatčen v červnu 1942 a jeho druhá žena, Vlasta Oktábcová, byla zatčena až v průběhu měsíce září 1942, neboť měla děcko, které musela kojit a teprve potom byla zařazena do skupiny vězňů vězňených v Terezíně.<sup>10)</sup> Podobné údaje uvádí ve svých vzpomínkách i syn Antonína Křováka, přednosta stanice v Kostelci nad Labem. Také on byl zatčen v průběhu heydrichiády a jeho manželka Marie teprve dodatečně začátkem září. Jeho syn současně uvedl zajímavou podrobnost, že nacisté při výběru obětí přihlíželi k tomu, zda oběti bydlely na uvedené adrese k 27. květnu. Pokud se tam přihlásili později, nebyli již zařazeni mezi ty, kteří se stali oběťmi nacistické perzekuce. Syn Antonína Křováka se přihlásil k pobytu v bytě svých rodičů v Kostelci nad Labem, Jiráskova 655, až v červnu 1942, a proto nebyl zařazen mezi ty, kteří byli později povražďeni v koncentračním táboře Mauthausen.<sup>11)</sup> Podobným způsobem byl prováděn výběr rodinných příslušníků parašutistů. Pamětní kniha obce Dolní Vilimovice na Třebíčsku charakterizuje celou tuto dobu těmito slovy:

„Až do června 1942 širší veřejnost o Dolních Vilimovicích, vesnici, ležící v jižním



cípu okresu Třebíčského, snad vůbec nevěděla. Teprve historické výstřely z 27. května 1942 učinily ji středem pozornosti nejen doma, ale i za hranicemi. Když totiž gestapo zjistilo, že jeden ze tří českých vlastenců, kteří podnikli zdařilý atentát na Heydricha, je Jan Kubiš, rodák z Dolních Vilímovic, vrhli se tito krvelační zloduchové na Třebíčsko, zvláště k nám do Dolních Vilímovic. Počítali jsme tehdy s určitostí, že naši obec čeká smutný osud Lidic. Po čtrnáctidenních návštěvách, které nebyly nadarmo, rozpoutalo gestapo honičku na příbuzné Jana Kubiše, a to do třetího kolena a deportovalo je do Terezína. Po dvouměsíčním vězení bylo ze 37 zdejších uvězněných propuštěno 26. Ostatní nejbližší příbuzní... byli odvezeni do Mauthausenu a tam 24. října 1942 popraveni. Téhož dne byl popraven také bratranec Kubiše, Jan Lapeš<sup>12</sup>) z č. 39, kterého gestapo odvezlo teprve v srpnu 1942."

Podobný záznam se nachází i v Pamětní knize obce Horní Raclavice. Popisuje zajištění dalších příbuzných Jana Kubiše, rodiny Liškových. Jaké závěry je možné udělat k celé problematice výběru a postihu těch, kteří byli později označeni jako blízcí spolupracovníci nebo příbuzní parašutistů — účastníků atentátu na Reinharda Heydricha?

Gestapo zpočátku nemělo vůbec přehled o tom, kdo všechno do této skupiny patří, a proto také zatýkalo a podle iniciativy úředníků jednotlivých úřadoven gestapa organizovalo postih jednotlivých obětí. Všechna fakta naznačují, že se ďábelský plán popravy v Mauthausenu rodil postupně.

Skutečnost, že většina obětí byla zajištěna v průběhu heydrichiády a že nebyla popravena, byla často považována za příznivou a za znamení, že bude možné tyto oběti nějakým způsobem zachránit. Naděje na jejich záchranu se projevovala v řadách příbuzných i přátel a po skončení poprav se projevovala i v řadách těch, kteří byli ve věznicích gestapa.

Této situaci využili různí podvodníci a dobrodruzi, zvláště z řad německého obyvatelstva, a obcházeli rodinné příslušníky zatčených a slibovali, že by za úhradu zajistili osvobození jejich rodinného příslušníka. Například sestra MUDr. Frantové-Reimové uvedla, že dělala vše pro to, aby zachránila život zatčené, a že byla ochotna obětovat vše, co měla.

Postavení zajištěných v rukou gestapa nebylo jednoduché a úředníci gestapa je podrobovali brutálním metodám výslechu a snažili se pomocí teroru získat co nejvíce informací o činnosti parašutistů i o formách pomoci, kterou jim poskytovalo české obyvatelstvo. Při výsleších neváhali použít teror i proti dětem, což nejmarkantněji dokazuje případ Jindřišky Novákové z Prahy-Libně, které nemohli odpustit, že ji několikrát předvolali do své úřadovny a že se jim, zkušeným policejním úředníkům, nepodařilo jí dokázat, že byla oním děvčátkem, které odvedlo kolo parašutisty od Baťovy prodejny v Libni. Iniciativa a aktivita gestapáků zaměřená na postih spolupracovníků a rodinných příslušníků parašutistů byla zřejmě ze způsobu zásahů proti vytipovaným obětem. V některých případech prováděli zatýkání příslušníci zvláštních komand z pražské nebo brněnské řídicí úřadovny gestapa. V jiných případech organizovali všechny akce příslušníci venkovských úřadoven gestapa a tam především záleželo na tom, jak si vyloužili příslušnou směrnicí vydanou nadřízenými orgány.

Represálie vůči českému obyvatelstvu byly prováděny se zdůvodněním, že musí zapůsobit, aby psychóza strachu v budoucnu nedovolovala dělat jakékoliv akce proti okupační správě. Nacisté pochopili, že nemohou počítat s tím, že by je česká veřejnost podporovala a že by se dobrovolně podřídila nacistickému okupačnímu režimu.

Postih českého obyvatelstva šel tak daleko, že stačilo jen malé upozornění, že se ten nebo onen německý občan cítí ohrožen, a okamžitě byl proveden zásah vůči někteřému z Čechů. Do této kategorie nacistického teroru patří také postih 84 studentů roudnických středních škol. Zatčení studenti byli dopraveni do Terezína a zde podrobeni nacistickým metodám výslechu. Gestapáci z nich chtěli vynutit přiznání, že připravovali atentát na ředitele německé školy v Roudnici, nacistu Bauera. Při výsleších byli chlapci i děvčata týráni. V krutých podmínkách terezínské Malé pevnosti zemřeli dva



studenti. Po několika týdnech byla část studentů propuštěna a ostatní nastoupili cestu do koncentračních táborů, aniž byla prokázána jejich vina. Devět ze zatčených bylo umučeno v Osvětimi, 1 v Buchenwaldu a 1 student zemřel těsně po propuštění z koncentračního tábora na následky věznění. Studenti propuštěni z Malé pevnosti nesměli pokračovat ve studiu, ale byli nasazeni na nucené práce a teprve po válce mohli svá studia dokončit.

Dalším opatřením nacistické okupační správy bylo uzavření středních škol v Roudnici.

Všechna tato opatření ze strany nacistického potlačovacího aparátu se děla bez jakýchkoliv soudních rozhodnutí, jen na základě nařízení příslušné úřadovny gestapa.

Vyšetřování atentátu se pomalu chýlilo ke konci. Jednotlivé úřadovny gestapa již mohly vyšetřování uzavřít, a proto bylo potřebné rozhodnout, co dál s těmi, kteří se dosud nacházeli ve věznicích gestapa a z hlediska nacistické představy o spravedlnosti, nemohli zůstat nepotrestáni. Jaká byla vina těch, kteří byli zařazeni do skupiny spolupracovníků a blízkých příbuzných parašutistů? Někteří z obviněných poskytl ubytování parašutistům. Naprostá většina z nich však o atentátu nebyla informována a o úkolech, které měli parašutisté plnit v českých zemích, měla jen mlhavou představu. Naprostá většina však nevěděla o těchto úkolech nic, jejich proviněním bylo pouze to, že byli příslušníky některé z domácích odbojových organizací a nejrůznějším způsobem osobám žijícím v ilegalitě pomáhali. Do této kategorie například patřili lidé z okruhu železničářského odboje, kteří zajišťovali dodávku potravin pro ilegální pracovníky v Praze. Gestapo se nikdy nezabývalo problémem odhalení celé sítě napojené na stranickou buňku na žižkovském nádraží. Zatklou pouze ty, jejichž jména se objevila ve vyšetřovacích protokolech zajištěných, zejména z okruhu kolem rodiny vrchního inspektora ČSD Aloise Moravce, jehož manželka byla jedním z hlavních organizátorů pomoci parašutistům. Ještě složitější byla situace kolem rodinných příslušníků parašutistů, zvláště když byla uplatňována směrnice, že mají být postiženi všichni příbuzní do třetího kolena. Naprostá většina z nich nejen že nevěděla nic o atentátu, ale dokonce ani neznala nebo neudržovala žádný styk se svým příbuzným, který provedl atentát. Z tohoto hlediska lze vysvětlit, že někteří vzdálení příbuzní po několikaměsíční vazbě v Terezíně byli propuštěni na svobodu.

Významnou úlohu v celé heydrichiádě a v organizování politiky psychózy strachu sehrál bezesporu Karl Hermann Frank, který několikrát konzultoval nacistická protioopatření s Adolfem Hitlerem a kterému v celé organizaci nacistického teroru dal Hitler plnou volnost, snad jen s tím upozorněním, že ani v budoucnu se nesmí zastavit před žádným sebetvrdším opatřením vůči českému národu. K. H. Frank pochopitelně hrál důležitou úlohu i v otázkách postihu blízkých spolupracovníků a rodinných příslušníků parašutistů, kteří se podíleli na přípravě a uskutečnění atentátu.

Frank osobně udílel pokyny vedoucím pracovníkům nacistického potlačovacího aparátu a ti je pak přenášeli na podřízené. Skutečnost, že jsou mezi jednotlivými venkovskými úřadovnamí gestapa rozdíly ve výběru obětí i ve způsobu provedení postihů, je dána řadou okolností.

Všechna dostupná fakta ukazují, že směrnice a nařízení byla jednou věcí a druhou věcí byla jejich realizace. Rozdíly mezi jednotlivými úřadovnamí byly dány jednak aktivitou a iniciativou jednotlivých úředníků gestapa, zvláště těch, kteří byli pověřeni úkolem řídit vyšetřování atentátu v obvodu příslušné úřadovny gestapa. Aktivita a iniciativa těchto úředníků byla ještě ovlivněna nadějí na rychlou kariéru, ale také obavami z toho, že by jim mohlo být nadřazenými orgány vytýkáno, že ten nebo onen úředník něco zanedbal v rámci těchto opatření. Rozdíly mezi jednotlivými úřadovnamí gestapa jsou zcela zřejmé, zvláště markantní jsou mezi úřadovnou v Hradci Králové a úřadovnou v Pardubicích. Zatímco šéf pardubické úřadovny Gerhard Clages nechal naprostou většinu spolupracovníků skupiny Silver A popravít přímo na pardubickém Záměčku a osobně se angažoval v zásahu proti Ležákům, volil šéf hradecké úřadovny Al-

bert Hardtke poněkud jinou cestu. Pochopitelně, ani on nebyl milosrdný a neodpustil nejmenší provinění. V době atentátu byl již kriminálním radou a věděl, že tím jeho služební kariéra skončila, že sebevětší aktivita mu na služebním žebříčku nepomůže. Zastavení v Hradci Králové se mu líbilo, snažil se vyjít i s českým obyvatelstvem a zajistit si v obvodu své úřadovny klid, a proto také nějakou vysokou aktivitu nevyvíjel. Aby však neměl potíže se svými nadřízenými, přenesl odpovědnost na své podřízené. Ve výběru těch, kteří byli určeni k postihu jako blízcí spolupracovníci parašutistů, plnil především příkazy, které přicházely z Prahy.<sup>13)</sup>

Postihy blízkých spolupracovníků a rodinných příslušníků parašutistů pokračovaly ještě delší dobu i po zrušení stanného práva. Například Jan Pecháček z Nové Paky ve svých vzpomínkách uvedl zatčení svého bratra Františka Pecháčka, bývalého náčelníka sokolské organizace. Františka Pecháčka zastihla heydrichiáda v Praze. Sladoval, jak gestapo postupně zasahuje lidi v jeho blízkosti, jeho bývalé spolupracovníky. Byl to obrovský nápor na jeho nervovou soustavu, čekat, až přijde řada na něj. Nechtěl nikomu ze svých blízkých uškodit, vždyť si byl dobře vědom toho, co dokáže gestapo. Nakonec to však nevydržel a 1. července 1942 odjel ke svému bratrovi Janu Pecháčkovovi do Nové Paky. Po celou tuto dobu nepřestal s odbojovou činností, setkával se se svými spolupracovníky a radil se o tom, co dělat, jak zajistit pomoc těm, kteří se v důsledku nacistických zásahů dostali do těžké sociální situace. V této činnosti neustal ani po příchodu do Nové Paky. Po zrušení stanného práva si oddechl. Věřil, že přežkal nejhorší a že bude moci opět pokračovat ve své protifašistické činnosti. Gestapo však nezapomnělo. Dne 20. července 1942 přijelo před domek Jana Pecháčka a zatkl celou rodinu Pecháčkových. Zatčení byli dopraveni do Jičína, poté ženy byly uvězněny v ženské věznici v Jičíně a muži ve věznici gestapa v Kartouzích. Pracovníci gestapa se domnívali, že Pecháček udržuje kontakty s parašutisty, a tak v domku čekali plných deset dnů. Když však do domku nikdo nepřišel, bylo sledování domku zrušeno.

Mezitím probíhalo vyšetřování příslušníků rodiny Pecháčkových pracovníky jičínského gestapa. Vyšetřování prokázalo, že ženy nic o ilegální činnosti Františka Pecháčka, ani o atentátu nevěděly, a proto byly po nezbytných procedurách propuštěny. Muži však zůstali ve vězení a na příkaz pražské řídicí úřadovny gestapa byli 1. srpna 1942 převezeni do Prahy. Pankrácká věznice byla přeplněna zatčenými, a proto byli umístěni ve věznici na Karlově náměstí. Zde byli rozmístěni každý do jiné cely.

Jan Pecháček na příchod do Prahy vzpomíná: „Mne zavřeli do poslední cely na hoře, číslo 99. Když jsem ulehal, nemaje ani místa na slámníku, ptám se, kam bych si lehl, a tu se mne velitel cely ptá, odkud jsem a kdo jsem. Odpověděl jsem, že jsem Pecháček z Nové Paky. Vyskočil a ptá se dál, nejsi bratr Františka Pecháčka? Když jsem odpověděl kladně, ptal se dál, kolik nás přišlo a kde je František? Když jsem řekl, že je ve stejném patře, ovšem v cele u schodů, odpověděl, že je to dobře, že se ráno dohodnou, až budou za sebou běhat. Druhý den dohovor při procházce nevyšel. Poznal jsem, že to nebyla vycházka, nýbrž mučení a tlučení. Dohovor mezi velitelem cely — inspektorem Moravcem a bratrem Františkem, se podařil až při další vycházce.

Na cele jsme udržovali i styk s okolním světem. Večer ve 23 hodin se přisunul pod okno celý malý stoleček a inspektor Moravec a bratr atentátníka Kubiše čekali na balíček, který jim byl podán z české věznice. Doručení balíčku zajišťovali čeští dozorcí, přátelé inspektora Moravce. V balíčku byl vedle jídla vždy dopis a tak chodily zprávy do vězení a naopak. Inspektor Moravec byl neobyčejně hodný, jídlo vždy spravedlivě rozdělil mezi vězně. Od něj jsem se dověděl podrobnosti o atentátu na Heydricha a o životě parašutistů.

Dne 12. srpna 1942 byl předvolán bratr František k výslechu do Petschkova paláce, kde se dověděl, že fašisté propustili naše ženy. Při vycházce mne o tom informoval a současně říkal, že by byl rád, aby propustili mého syna Jarku, neboť měl dodělávat ještě jeden rok obchodní akademie. Po této zprávě nastala rozsáhlá korespondence mezi věznicí a známými inspektora Moravce, zda by nešlo něco v této věci podniknout.

Všichni tři — inspektor Moravec, Kubiš a já, jsme měli společný osud, a tak jsme se brzy spřátelili a snažili se o vzájemnou pomoc. Dne 15. srpna jsme byli za svou činnost udáni spoluvězněm. Dozorce nás nejdříve ztýral, a pak všechny tři nechal rozděliti do jiných cel. Inspektor Moravec a Kubiš byli uvězněni v temnicích. Od této doby jsme se již nesešli.“<sup>14)</sup> Jan Pecháček ve vzpomínkách popsal i metody vyšetřování rodinných příslušníků parašutistů. Nechme však vyprávět Jana Pecháčka:

„Dne 13. srpna 1942 byl odveden z cely Kubiš a s ostatními rodinnými příslušníky, kteří byli také v nacistickém vězení, byli dopraveni na německý pathologický ústav. Zde byly vystaveny hlavy obou parašutistů, kteří provedli atentát na Heydricha. Všichni příslušníci rodiny si je museli prohlédnout, při tom byli sledováni lékaři-specialisty, snad proto, aby i oni mohli být usvědčeni. Kubiš, který byl se mnou na cele, řekl, že to není jeho bratr, neboť prý měl na skrání velkou jizvu. Podobným způsobem odpověděli i druzí, neboť byli předem domluveni.“<sup>15)</sup>

Zajímavé zkušenosti získal Jan Pecháček z výslechů v Petschkově paláci. Byl sem předvolán celkem třikrát. Vyšetřující úředník mu kladl nejrůznější otázky, vždy se však dostal k jeho bratrovi Františkovi. Při třetím výslechu toho chtěl vědět o něm co nejvíce. Zabýval se podrobnostmi z jeho života, chtěl znát vše od mládí, až do příchodu do Tyršova domu. Při dotazu, zda by mohl charakterizovat, jaký byl František Pecháček politik, odpověděl, že jeho bratr nikdy politikem nebyl a že politice nerozumí, že byl však nepřekonatelným borcem ve cvičení na nářadí. Gestapák všechny tyto odpovědi pečlivě zaznamenal. Při výslechu bylo zřetelné, že gestapáci již by chtěli případ uzavřít, že mají již jiné zájmy.

Jan Pecháček se od tlumočnicka dověděl, že bude propuštěn, avšak jeho bratr František, jako vedoucí činitel domácího odboje je na tom jinak, je prý již celkem hotov a odbyt, že by se o něj dále neměl zajímat, nebo by jej to mohlo mrzet.<sup>16)</sup>

Vzpomínka Jana Pecháčka je důležitá v tom, že byl poměrně dlouho s těmi, kteří se stali posledními oběťmi heydrichiády. Nebudeme-li ovšem brát v úvahu nacistický teror vůči českým vězňům v koncentračních táborech a věznicích a nebudeme-li se zabývat akcí E, která umožňovala internovat všechny české občany, jejichž rodinní příslušníci bojovali v zahraničních vojenských jednotkách nebo žili v ilegality. Celá akce byla organizována v průběhu září 1942.<sup>17)</sup>

Gestapo postupně dokončilo vyšetřování všech, kteří byli zařazeni do skupiny blízkých spolupracovníků a rodinných příslušníků parašutistů. Mnozí z nich prošli těžkou kalvárií, vždyť gestapáci si s nimi potřebovali vyříditi účty, neboť se jim nepodařilo při prvním vyšetřování od nich získat žádné informace. V této souvislosti je potřebné připomenout statečné chování čtrnáctileté dívky Jindřišky Novákové z Libně, která odvedla kolo parašutisty od Baťovy prodejny. Dívka prošla před zatčením celé rodiny dvěma výslechy v Pečkárně, když gestapáci hledali neznámou dívku. Nikdy se nepřiznala a vydržela zkoušku nervů. Nyní jí konečně gestapo mělo ve svých rukou a mohlo připravovat krutou pomstu.

Berlín naléhal na uzavření celé heydrichiády. V druhé polovině roku 1942 se postupně začal rozrůstat komunistický odboj, bylo zřejmé, že se nacistům nepodařilo pacifikovat české země, a proto jejich potlačovací aparát musel upravit metody své činnosti proti domácí odbojové frontě. V Praze bylo potřebné uvolnit věznic, neboť gestapo dále zatýkalo a posílalo nové oběti na smrt. Proto také bylo rozhodnuto, že zatčení ze skupiny blízkých spolupracovníků a rodinných příslušníků parašutistů budou poslání do věznic gestapa v Terezíně.

## Terezínské utrpení

Nacistický potlačovací aparát byl znám svou snahou dostat do svých spárů všechny, kteří se podle jeho norem dostali do rozporu s nacistickým pořádkem. Proto ani

po odeslání uvězněných z transportu „parašutistů“ do Terezína ještě neustal v došetřování atentátu a zatýkání posledních obětí. Spoluvězni v Terezíně převzali celou skupinu „parašutisté“. Režim, kterému zde byli tito vězňové podrobeni, včetně dětí, patřil k nejtvrdějším v Terezíně.

Zvláštní postavení mezi nimi měli rodinní příslušníci parašutistů, zařazených do transportu v rámci takzvané akce Valčík a Kubiš. Tyto oběti nacistické zvůle byly oblečeny do speciálně upravených trestaneckých obleků, aby byli nápadní a každý dozorce si na nich mohl podle své chuti a svých představ vylít zlost.

Terezínští dozorce byli známi svým sadismem a nyní zde měli mimořádnou příležitost plně uplatnit všechny své schopnosti, přitom nemuseli nikomu skládat účty z toho, že by překročili svou pravomoc.

Pobyt vězňů ze skupiny „parašutistů“ nebyl v Terezíně dlouhý, byl však pro ně nesmírným utrpením a přinášel mnoho problémů i ostatním vězňům, kteří zvláště těžce nesli utrpení dětí, které byly do této skupiny zařazeny. O utrpení těch, kteří byli zařazeni do transportu „parašutistů“, se hned po příjezdu do Terezína rozšířily zprávy mezi všemi vězni, vždyť hned na začátku svého pobytu v Terezíně museli projít uličkou esesáků, kteří o jejich těla roztřepili své hole.<sup>18)</sup>

Mezitím co skupina vězňů žila v terezínské věznicí gestapa, pokračoval mechanismus nacistické spravedlnosti. Pražská řídicí úřadovna dokončovala vyšetřující spisy a prováděla poslední úpravy na připravovaném scénáři závěrečného aktu k akci heydrichiáda. Gestapo ještě zatklo některé české občany, kteří patřili do okruhu spolupracovníků parašutistů nebo jejich rodin. V průběhu vyšetřování došlo k propuštění některých rodinných příslušníků parašutistů, označovaných ve spisech gestapa jako akce Kubiš.<sup>19)</sup>

Gestapo muselo rozhodnout co se zatčenými. Stanné právo již dávno skončilo, ale propustit své oběti nehodlalo. Vedoucí činitelé okupační správy, kteří měli zájem na tom, aby průmyslový potenciál v českých zemích plnil uložené úkoly, nechtěli narušit hladinu společenského vědomí českého obyvatelstva, která by se mohla postavit proti okupantům. Současně však vycházeli z předpokladu, že Čechům neuškodí lekce německé tvrdosti, a to také rozhodlo o osudu celé skupiny. Rozhodnutí znělo jednoznačně — smrt všem, kteří byli starší 14 let. Toto rozhodnutí vyžadovalo další opatření. Nejdříve bylo potřebné zajistit odsun dětí mladších 14 let. Pražská řídicí úřadovna gestapa vydala příslušné rozkazy a do Terezína poslala dva autobusy, které měly děti odvézt.

Matky si byly vědomy, že se s nimi možná nikdy neuvidí, a proto odmítaly své děti vydat. Docházelo k srdcervoucím scénám. Esesmani nakonec splnili svou úlohu, děti přes jejich zoufalý odpor jim odebrali a umístili v autobusech. Je přirozené, že vědomí, že nacisté připravují další zločin, i obavy z toho, že všichni zařazení do skupiny „parašutistů“ jsou odsouzeni již předem k smrti, dodávalo matkám sílu a vedlo je k zoufalému odporu.

Při vyšetřování celé heydrichiády v průběhu sedmdesátých let byl zaznamenán případ paní Khodlové, která nechtěla vydat svého syna Václava. Esesáci věrni své pověsti ji před zraky syna krutě týrali. Malý Václav, když viděl, jak jeho matka zkouší a trpí, začal prosit rozvášněné příslušníky vyšší rasy, aby maminku nemučili, aby ji netýrali alespoň před ním. Paní Khodlová sledovala počínání svého dítěte a obrátila se k němu a pokárala jej: Neklekej, neponižuj se, nejsou toho hodní!<sup>20)</sup>

Dny ubíhaly a pobyt těchto statečných lidí v Terezíně se blížil ke svému konci. Mašinerie nacistického potlačovacího aparátu pracovala naplno. Také skupina blízkých spolupracovníků a rodinných příslušníků musela touto mašinerií projít. Konečně se těm, kteří mohli beztrestně rozhodovat o životě a smrti druhých, zdálo, že mohou celý případ s konečnou platností uzavřít. Dne 29. září 1942 byli odsouzeni „německým stanným soudem“ k trestu smrti. Gestapo zde sehrálo jednu ze svých velkých komedií, které však končily smrtí nevinných lidí. Není známo, že by v jejich případě nějaký stanný soud vůbec zasadal. Nikdo ze zatčených nebyl povolán k žádnému soudu a také žádné soud-



ní zasedání neproběhlo, byli odsouzeni v nepřítomnosti. Odsouzení nebyli nikdy s rozsudky stanného soudu seznámeni. Některé dokumenty z tohoto období ukazují, že vězňové z této skupiny po celou dobu pobytu v Terezíně se chovali jako přesvědčení vlastenci s pevným vztahem k protinacistickému hnutí odporu. Sami nelitovali své činnosti proti okupantům a byli přesvědčeni, že jejich oběti nebyly zbytečné. Měli obavy pouze o životy svých dětí a byli přesvědčeni, že nacisté se právě na nich dopouštějí největších zločinů.

Postoje nejbližších spolupracovníků parašutistů přesvědčivě vyjádřil technický úředník Jaroslav Piskáček z Prahy, když řekl ke své činnosti proti nacistům a k celému okruhu problémů týkajících se podpory parašutistů: „Nelituji ničeho, věděl jsem, co mě čeká!“<sup>21)</sup>

Konečně nacisté měli vše připraveno. V noci z 21. na 22. října 1942 byl připraven transport do koncentračního tábora Mauthausen. Nešťastníci byli vyhnáni z cel a po dobu několika hodin byli nekonečně řazeni a počítáni a připravováni k transportu. Věřili, že budou odesláni do nějakého koncentračního tábora a že je nemůže potkat již nic horšího, než byl pobyt v Terezíně. Na vězeňském dvoře, za deště a v podzimním chladu stáli a očekávali budoucí události. Naposled byli vystaveni spílání a nadávkám šéfa terezínské věznice gestapa Heinricha Jockla, ranám jednotlivých esesáků.

V časných ranních hodinách 22. října 1942 se konečně transport vydal pěšky do Bohušovic nad Ohří a zde byli vězňové napěchováni do připravených vagónů. Vagóny byly zapečetěny a daly se do pohybu k poslednímu místu jejich života. Cílem jejich cesty byl vyhlazovací koncentrační tábor Mauthausen.

## Mauthausenský epilog

Hladoví, promrzlí a unavení přijeli vězňové v noci 23. října do Mauthausenu. Ani zde se nedověděli, že jsou již dávno odsouzeni k smrti a že zde, v koncentračním táboře Mauthausen, má být pouze udělána tečka za jejich utrpením. Také v tomto koncentračním táboře byli již připraveni esesmani, aby si mohli vyřídit účty s těmi, které považovali za nepřátele nacistického Německa, aby mohla být naplněna nacistická spravedlnost.

Již před příjezdem transportu byly doručeny spisy o jednotlivých členech skupiny, a proto je mohli předem roztřídit a připravit se na zásahy proti nim.

Transport byl po převzetí odveden do bunkru. Ještě téže noci byli někteří mužové vyvoláni a esesmany povražděni.

Hlavní likvidace transportu proběhla druhý den 24. října 1942. Muži byli pobiti ranou do týla, ženy skončily v plynové komoře. Scénář jednoho z nacistických zločinů byl splněn až do posledního písmene. Dokazuje to skutečnost, že počátkem roku 1943 byly příbuzným povražděných doručeny doklady o smrti, označené jako „úmrtí oznámení“. O smyslu nacistického potlačovacího aparátu pro „pořádek“ svědčí skutečnost, že na těchto oznámeních byla úmrtí jednotlivých obětí uváděna v minutových intervalech. V normách uplatňovaných v nacistickém Německu představovala podle těchto dokumentů každá minuta jeden lidský život.

Mauthausen s konečnou platností uzavřel heydrichiádu, jednu z etap, v níž český národ procházel tvrdou prověrkou své národní cti a z níž vyšel velmi čestně.

Nacistické stanné soudy se dopustily na území okupovaného Československa velkého množství zločinů. Praxe těchto soudů představovala jen uskutečňování rozšířeného právního institutu Sonderbehandlung v masovém měřítku s tím, že rozhodování o těchto opatřeních bylo na rozdíl s původním pojetím Sonderbehandlungu značně rozšířeno a decentralizováno. Opatření o stanných soudech umožňovalo přenést právo udělovat tresty smrti na šéfa příslušné Stapoleitstelle. Zatímco u normálních případů Sonderbehandlungu se nejdříve vyžadovalo vyjádření hlavního říšského bezpečnostního



úřadu (RSHA), později byla tato pravomoc přenesena na příslušného vyššího vedoucího SS a policie. V českých zemích měl tuto pravomoc K. H. Frank.

Věkové složení odsouzených stanným  
soudem 29. 9. 1942  
24. 10. 1942  
a popravených v KT Mauthausen

Věk	Počet	Z toho žen
14	1	1
15	3	1
16	1	—
17	7	7
18	1	1
19	3	3
20	6	3
21—25	20	14
26—30	32	15
31—35	32	14
36—40	42	25
41—50	58	24
51—60	36	15
61 a více	10	4
<b>Celkem</b>	<b>252</b>	<b>127</b>

### Závěry

Při procesech s nacistickými válečnými zločinci vyšlo najevo, že představitelé nacistické okupační správy v českých zemích využili atentátu na zastupujícího říšského protektora k fyzické likvidaci co největšího množství českého obyvatelstva.

Většina obětí tohoto nacistického běsnění, které si podle šetření československých orgánů ministerstva vnitra v roce 1970—1972 vyžádalo stovky lidských životů, neměla spojení s parašutisty, nebo dokonce neprováděla činnost směřující proti nacistické říši. Nacistům však k tomu, aby provedli postih vyhládnuté oběti stačilo, že věděli nebo předpokládali, že vyhládnutá oběť je zaměřena proti nacismu a mohla by se stát potencionálním nepřítelem.<sup>22)</sup>

Poválečná šetření jednoznačně ukázala, že vedoucí pracovníci okupační správy a nacistického potlačovacího aparátu, včetně K. H. Franka, požadovali, aby atentát byl využit k likvidaci všech, u nichž vzhledem k jejich původu, sociálnímu postavení a politickému smýšlení se dalo předpokládat, že by mohli provádět protiněmeckou činnost. Postavení před stanný soud nepotřebovalo žádných důkazů, stačilo pouze oznámení, že obviněná osoba smýšlela nepřátelsky proti nacistické říši. Dostupné doklady o činnosti nacistického potlačovacího aparátu v době hejdrichiády svědčí o tom, že stanný soud v Praze nikdy nezasedal s výjimkou 3. září 1942, kdy projednával veřejně ve složení dr. Geschke, W. Schultze a H. Panwitz případ biskupa české pravoslavné církve Gorazda a dalších tří představitelů této církve. Toto zasedání mělo poněkud jiný cíl a sloužilo především propagačním účelům. V žádném případě stanný soud v Praze jako kolektivní orgán nezasedal. Všechny doklady o postizích českých vlastenců zajišťovaných pražskou řídicí úřadovnou gestapa ukazují, že návrhy na postavení osob před stanný soud byly předkládány dr. H. U. Geschkemu nebo jeho zástupci dr. F. Witiskovi.

Šetření průběhu celého druhého stanného práva v poválečném období ukázalo, že

návrhy pro jednání stanného soudu byly vedoucí úřadovně gestapa předkládány bez jakéhokoliv důkazního materiálu, nejčastěji pomocí dálkopisu, a stejným způsobem se vracely odsouhlasené rozsudky. Zatčené osoby nebyly nikdy podrobněji vyšetřovány nějakými soudními orgány, nebylo s nimi jednáno. Pracovníci gestapa z některých venkovských úřadoven dokonce vypovídali, že byla zavedena praxe, v níž ještě dříve, než se vrátily odsouhlasené návrhy na exekuce, byly vytištěny vyhlášky o popravách určených osob.<sup>23)</sup>

Proto stanovení odpovědnosti za rozsudky stanného soudu nelze dovozovat odpovědností kolektivního orgánu, ale především odpovědností vedoucích pracovníků. Při sledování celého průběhu stanného řízení nelze přejít skutečnost, že k trestu smrti byly odsouzeny mladistvé osoby. Prokazatelně bylo v období druhého stanného práva zastřeleno 40 mladistvých. V akci proti nejbližším spolupracovníkům a příbuzným parašutistů bylo zavražděno 12 mladistvých ve věku 14 až 17 let. Bylo přirozené, že bývalí představitelé nacistické okupační správy v českých zemích, včetně vedoucích funkcionářů gestapa, se před koncem druhé světové války snažili v maximální míře zničit všechny doklady o činnosti z tohoto období. Přes tuto snahu se některé materiály zachovaly, především ty, ukazující na činnost nižších pracovníků. Naproti tomu doklady o činnosti vedoucích funkcionářů gestapa, SD a Schutzpolizei téměř nejsou.

Pokud se zachovaly souhrnné materiály v zahraničních archívech, je nezbytné z nich se znalostí nacistického systému a hierarchie vyvozovat odpovědnost za zločiny napáchané v období druhého stanného práva na území Čech a Moravy pro jednotlivé funkcionáře nacistické okupační správy.

Zamýšlíme-li se nad postihem nejbližších spolupracovníků parašutistů a jejich rodinných příslušníků, pak nemůžeme přejít odpovědnost takových funkcionářů jako byl K. H. Frank, velitel bezpečnostní policie a SD H. K. Böhme, který usiloval o to, aby celé období druhého stanného práva bylo využito v nejširší možné míře proti českému národu. V rámci těchto jeho pokynů byl připravován zásah proti československým občanům, kteří byli likvidováni v říjnu 1982 v Mauthausenu.

Zvláštní odpovědnost patří JUDr. H. U. Geschkemu, který byl svým původním povoláním právníkem, a který musel znát celou instituci stanného práva, jeho výjimečnost i právní normy, jež s ním souvisely. Geschke přitom odsouhlasoval předložené návrhy na postihy československých občanů, aniž dodržel nejzákladnější normy. Bylo mu známo, že v seznamech jsou mladiství, lidé, kteří neměli nic společného s atentátem.

Dochované dokumenty s podpisy dr. Geschkeho ukazují pouze na souhrnné zprávy o heydrichiádě, přinášejí návrhy na udělení odměn těm, kteří se zasloužili na opatřeních nacistického okupačního systému. Historickým výzkumem však bylo prokázáno, že dr. Geschke jako představitel řídicí úřadovny gestapa v Praze a jako předseda stanného soudu se iniciativně a aktivně podílel na všech zločinech, které nacistický okupační systém na našem území napáchal.

Stejným způsobem je možné historickým výzkumem dokázat vinu H. Panwitze, který se aktivně podílel na vyšetřování atentátu, podílel se na všech poradách vedoucích představitelů nacistické okupační správy a zabezpečoval řadu bezpečnostních opatření. Osobně rozhodoval o předání řady osob stannému soudu a tím prakticky o jejich fyzické likvidaci. Panwitz z titulu své funkce se osobně podílel na postizích blízkých spolupracovníků a rodinných příslušníků parašutistů. Poválečná vyšetřování zajištěných pracovníků gestapa ukázala, že Panwitz osobně instruoval zaměstnance pražské řídicí úřadovny gestapa o výběru osob, jež je nutno za pomoci stanného soudu likvidovat.

Stejným způsobem je možné prokázat nepřátelskou činnost vůči českému národu u dalších vedoucích pracovníků, i když ve většině případů jsou proti nim jen nepřímé důkazy, ukazující na osobní iniciativu ve výběru českého obyvatelstva. Kupříkladu kriminální rada H. Krupke dal svým podřízeným na venkovských úřadovnách gestapa příkaz, aby využili druhého stanného práva k likvidaci co největšího počtu Čechů bez

ohledu na to, zda mají či nemají nějakou souvislost se spáchaným atentátem. Také W. Schultze kriminální rada vedoucí oddělení obranného zpravodajství, osobní zpravodajský důstojník K. H. Franka, zabezpečoval speciální úkoly. Do jeho kompetence patřilo zajištění likvidace osob bez soudního řízení v Terezíně nebo přímo na Pankráci. Písemné doklady o jeho činnosti nejsou, s výjimkou procesu s biskupem Gorazdem a duchovními pravoslavné církve.

Podrobné studium všech dostupných materiálů k problematice druhého stanného práva ukazuje, že všechna opatření proti nejbližším spolupracovníkům a rodinným příslušníkům parašutistů, kteří připravili a provedli atentát na R. Heydricha, byla součástí teroru, který měl v řadách českého národa vytvořit psychózu strachu a měl přispět k tomu, aby se v budoucnu obával dělat jakoukoliv činnost proti nacistické okupační správě, aby v českých zemích byl potlačen jakýkoliv pokus o hnutí odporu, o boj za národní svobodu. Tento zájem také určoval rozsah přijatých opatření. Poměrně dlouhá doba řešení postihu blízkých spolupracovníků a rodinných příslušníků parašutistů, včetně jejich terezínského pobytu, byla dána řadou okolností, především však skutečností, že nacisté neměli jasnou představu o tom, jakým způsobem uskutečnit jejich postih. Došetřování příčin atentátu se totiž podstatně protáhlo a zájmy nacistické válečné ekonomiky si vynutily zrušení stanného práva dříve, než bylo možné všechna vyšetřování uzavřít. Neujasněnost nacistického postupu vyplývá z rozdílných přístupů jednotlivých venkovských úřadoven gestapa, ať již jde o výběr osob nebo o způsob postihu. Tato skutečnost byla zcela zjevná na činnosti pardubické úřadovny gestapa, která nejbližší spolupracovníky skupiny SILVER A nechala popravit na pardubickém Zámečku. Naproti tomu, pokud to vyžadovaly nacistické zájmy, dovedli být nacisté milostiví, jak dokazuje případ monsignora Stanovského, který byl za své vědomosti o parašutistech postaven před Volksgericht z příkazu K. H. Franka. Soud zasedal za předsednictví prezidenta Freislera v budově gestapa a odsoudil Stanovského k trestu smrti. Rozsudek však nebyl vykonán a Stanovský cestou milosti měl změněn trest na 8 roků kázně. Frank přistoupil k tomuto rozhodnutí z toho důvodu, že chtěl využít pro své zájmy katolickou církev a současně chtěl předejít případným nepokojům ze strany českého obyvatelstva.

## POZNÁMKY:

- 1) Albert Hardtke, MLS Hradec Králové, LS 33/46
- 2) Tamtéž
- 3) Tamtéž
- 4) Die meisten Verfahren werden eingestallt, Die Tat, č. 50, z 15. 12. 1978, str. 14
- 5) Tamtéž
- 6) SÚA 114 — 10 — 13
- 7) Tamtéž
- 8) Tamtéž
- 9) Chalupský Josef, tlumočnick gestapa, vyšetřovací spis, podkladový materiál pro vyšetřování heydrichiády, MV ČVS 12/210—67
- 10) Marie Oktábová, protokol o výsledku svědka, MV ČVS 12/210—67
- 11) Vzpomínka A. Křováka, Praha 8
- 12) Pamětní kniha obce Dolní Vilimovice
- 13) Albert Hardtke, MLS Hradec Králové, LS 33/46
- 14) Vzpomínky Jana Pecháčka z Nové Paky, KV SPB Hradec Králové
- 15) Tamtéž
- 16) Tamtéž
- 17) Gestapo Hradec Králové — příkaz k provedení akce E 14. září 1942, TGb. Nr. 79/42 g. II. BM, KV SPB Hradec Králové
- 18) Vzpomínka Adolfa Bureše, KV SPB Hradec Králové
- 19) Pamětní kniha obce Dolní Vilimovice
- 20) Podkladový materiál pro vyšetřování heydrichiády — materiál dr. Štěpána Hajného
- 21) Tamtéž
- 22) Pamětní spis — zločiny napáchané v heydrichiádě MV ČVS 12/210—67
- 23) Tamtéž

# Věková struktura vězňů Malé pevnosti Terezín v letech 1940 - 1945

JAROSLAV JOZA

Zpracování údajů o věku vězňů Malé pevnosti Terezín v době nacistické okupace není rozhodně samoúčelné, ale má nesporně význam pro řešení některých dalších otázek. Umožňuje nám to předně sledovat, které věkové skupiny obyvatelstva českých zemí byly nejčastěji postihovány zatýkáním gestapem. Protože pak většinu vězňů Malé pevnosti Terezín tvořili příslušníci českého odboje, je možno z našich zjištění dělat — alespoň do určité míry — závěry o podílu jednotlivých věkových skupin na našem odbojovém hnutí. Základní význam pak má zpracování údajů o stáří vězňů při hodnocení úmrtnosti v terezínské Malé pevnosti. Je obecně známým faktem, že úmrtnost je v jednotlivých věkových skupinách rozdílná. Nejvyšší je u starších osob, které již překročily 60, a zvláště 65 let. V době 1. Československé republiky a v době tzv. protektorátu byla u nás ještě vysoká úmrtnost kojenců. Naproti tomu byla v normálních podmínkách poměrně velmi nízká úmrtnost osob ve věku 20—50 let.

Některé údaje o věku vězňů nacistických koncentračních táborů jsou skutečně otřesným obrazem nacistického barbarství. Ukazují přesvědčivě, že hitlerovští fašisté neváhali věznit a zabíjet v koncentračních táborech ani malé děti a nemocné starce. Naš krátký článek se chce pokusit ukázat věkové složení vězňů Malé pevnosti Terezín, která sehnala v době nacistické okupace tak smutnou úlohu.

Malou pevností prošla v letech 1940—1945 téměř ¼ občanů českých zemí,<sup>1)</sup> kteří byli zatčeni z jiných než rasových důvodů, tedy těch, kteří byli zatčeni pro svou politickou činnost nebo pro tzv. pracovní přestupky (především útěky z nucených prací, drobné sabotáže apod.). Opírali jsme se o údaje rekonstruované vězeňské kartotéky Malé pevnosti Terezín,<sup>2)</sup> kde se nám podařilo na základě desítek různých pramenů shromáždit údaje asi o 2/3 bývalých vězňů tohoto nacistického zařízení. Zhruba 20 000 v kartotéce podchycených vězňů tvoří jistě dostačující základ pro naši studii. Věkovou strukturu vězňů Malé pevnosti nám ukazují tabulky, které uvádíme zvláště pro muže a pro ženy. Zastoupení věkových skupin udáváme v %.

## Věková struktura mužů — vězňů Malé pevnosti

věková skupina	1940	1941	1942	1943	1944	1945	Celkem
do 19 let	5,28	5,56	10,60	4,22	7,41	8,41	7,30
20—29 let	25,04	13,99	17,46	16,49	24,38	30,44	23,09
30—39 let	31,86	34,84	28,58	33,43	28,21	25,92	29,14
40—49 let	29,30	31,48	28,21	31,50	24,89	22,51	26,45
50—59 let	6,82	11,87	11,50	11,93	12,11	9,39	11,03
60—69 let	1,70	2,13	3,22	2,32	2,80	2,99	2,74
70 a více	—	0,13	0,43	0,11	0,20	0,34	0,25

Všimněme si nejprve nejmladší věkové skupiny vězňů, těch, kteří v době příchodu do terezínské Malé pevnosti nedosáhli ještě 20 let. Tato skupina byla daleko méně po-



četná než mezi ostatním obyvatelstvem českých zemí. A přitom většina z těchto chlapců byla ve věku přes 17 let. Mladší byli naprostou výjimkou. V naší kartotéce máme podchyceno mezi vězni Malé pevnosti jen 131 chlapců, kteří v době příchodu do Terezína ještě nedosáhli 17 let. Je to jen asi 0,7 % všech vězňů mužů. Mezi těmito nejmladšími vězni bylo poměrně hodně nasazených dělníků z nacisty obsazených zemí, především z SSSR. Tak v r. 1942 máme doloženo věznění 11 sovětských chlapců, kteří ještě nedosáhli 17 let, tři z nich byli narozeni v r. 1927, tj. byli to chlapci patnáctiletí. V roce 1943 pak máme v naší kartotéce podchyceno věznění 6 sovětských chlapců mladších než 17 let (4 z nich byli narozeni v r. 1928). V r. 1944 již toto věznění mladistvých sovětských občanů nasazených na nucené práce do říše prakticky mizí. Nebylo to proto, že by nacisté omezili svůj brutální přístup k sovětské mládeži. Příčina byla jiná. Sovětská armáda osvobodila již nacisty dočasně okupované sovětské území a fašisté nemohli odvlékat sovětskou mládež na nucené práce. Mezi mladistvými Malé pevnosti byli i někteří do říše odvezení polští chlapci. Případy vězněných sovětských občanů a polských chlapců jsou jistě dokladem nacistického barbarství. Nacisté chytali v okupovaných zemích, na Ukrajině, Bělorusku, Polsku čtrnácti-patnáctileté chlapce a nasazovali je na nejtěžší práce v říši. Přitom v případech věznění sovětských a polských chlapců se nám zdaleka nepodařilo podchytit  $\frac{2}{3}$  vězněných, protože k věznění cizích státních příslušníků jsme měli mnohem méně pramenů než k perzekuci občanů českých zemí, a podařilo se nám proto podchytit jen zlomek. Počet skutečně vězněných sovětských občanů mladších 17 let byl proto podstatně vyšší, než by odpovídalo výše uvedeným číslům. S vězněnými sovětskými chlapci nakládali nacisté skutečně barbarsky. Přestože šlo o relativně malé přestupky (nejčastěji útěk z totálního nasazení), posílali je z Terezína do nejhorších vyhlazovacích táborů, především do Mauthausenu a Osvětimi. O jejich dalších osudech nemáme zprávy. Lze však předpokládat, že tam byla většina z nich umučena.

Mladší než 20 let a v některých případech dokonce než 17 let, byli někteří chlapci posláni do Malé pevnosti po atentátu na Reinharda Heydricha v červnu 1942. Byli to především někteří z příbuzných parašutistů Kubiše a Valčíka, a pak chlapci z rodin, které parašutistům pomáhaly. Většina z nich byla 23. 10. 1942 deportována z Malé pevnosti do Mauthausenu a tam povražděna. Jen několik vzdálenějších příbuzných parašutistů a zatčených dětí bylo z Malé pevnosti po kratší době propuštěno. Přístup gestapa k zatýkání příbuzných parašutistů nebyl stejný. Z příbuzenstva Kubiše byly zatýkány i malé děti (nejmladší chlapec se narodil v r. 1938, a byl tedy v době příchodu do Malé pevnosti čtyřletý, druhý byl narozen 1935). Z příbuzenstva parašutisty Valčíka byly děti ponechány doma, ovšem ostatní byli postiženi snad ještě krutěji než příbuzní Kubiše a téměř všichni byli povražděni. Velmi mladí byli i vězni z řad studentů gymnázia a průmyslové školy v Roudnici n. L., kteří byli pod malichernou záminkou zatčeni v červnu 1942. Někteří byli z Malé pevnosti propuštěni, ale cesta dalších byla tragičtější, především do Osvětimi, kde několik z nich bylo umučeno.

Nejznámější případ věznění dětí v Malé pevnosti Terezín souvisel se zásahem proti skupině malířů židovského původu, vězňů koncentračního tábora pro židy, tzv. ghetta Terezín. Nacisté v r. 1944 zjistili, že někteří z tam vězněných umělců znázorňují realisticky hrozný život rasově pronásledovaných v tomto táboře (mnohé z těchto obrazů se zachovaly a jsou dnes otřesným svědectvím o životě vězňů tohoto tábora; uloženy jsou ve sbírkách Památníku Terezín, Státního židovského muzea v Praze i v některých zahraničních galeriích). Za trest byli tyto umělci přesunuti z tzv. ghetta do Malé pevnosti, s nimi byly poslány i jejich rodiny. A v tomto transportu byly i dvě děti, Zuzana Ungarová (zmíníme se o ní dále) a Tomáš Fritta, syn jednoho z největších malířů terezínských skutečnosti. Malý Tomík byl v době příchodu do Malé pevnosti tříapůlletý (narodil se v lednu 1941). Jeho případ je však dokladem krásné solidarity terezínských vězňů, bez jejichž pomoci by byl bezbranný chlapec nemohl přežít hrůzy Malé pevnosti. Chlapce se ujaly ženy vězněné v Malé pevnosti, především manželka malíře-komunisty

Leo Haase, všemožně mu pomáhaly, zajišťovaly stravu, a tak se malý Tomík dožil osvobození. Jeho otec byl z Malé pevnosti deportován do Osvětimi a tam byl umučen.<sup>3)</sup>

Na začátku roku 1945 převázeli nacisté za hrozných podmínek přes území protektorátu vězně z koncentračního tábora v Osvětimi, který byl evakuován před blížící se Sovětskou armádou. Za krutých mrazů byli vězňové vezeni v otevřených vagónech, nedostávali nic k jídlu ani k pití. Po cestě houfně umírali. Není proto divu, že se mnozí ze zoufalství pokoušeli o útěk, přesto, že na uprchlíky stříleli strážní z pušek a kulometů. Několika stovkám se přece jen podařilo uprchnout. Většina z nich se však těšila svobodě jen velmi krátkou dobu. Vysílení vězňové oblečení do koncentračnických hadrů byli znovu chyceni a gestapo je posílalo do Malé pevnosti. Mezi těmito vězni, kteří byli většinou židovského původu, ale jejichž národnost nemůžeme určit, bylo také několik chlapců mladších 17 let. Nejmladšímu z nich bylo 13 let, a to již měl za sebou věznění v Osvětimi. Opět ukázka nacistického barbarství vůči bezbranným dětem. Osud těchto uprchlíků v Malé pevnosti byl hrozný. Většina z nich zde byla umučena.<sup>4)</sup>

Od podzimu r. 1943 se v Malé pevnosti prováděly i popravy na základě tzv. Sonderbehandlung, tj. jen na příkaz gestapa, bez byť i formálního soudního rozsudku. A i mezi popravenými nacházíme mladé chlapce, kteří byli v době popravy na prahu svého života. Prvním z nich byl Jaroslav Zbirovský, narozený 14. 4. 1928, který byl v Malé pevnosti popraven 4. 11. 1944, tedy v době, kdy mu ještě nebylo 17 let. Ničím se neprovinil. Patřil jen ke skupině příbuzných dvou mladých vlastenců Kuželů a Matičků, kteří se pokusili na podzim r. 1944 odletět na pomoc Slovenskému národnímu povstání na nacistům odcizeném letadle. Pokus se nezdařil, letadlo narazilo v blízkosti slovenských hranic v mlze na kopec a zřítilo se. Jeden z letců se zabil, druhý byl v bezvědomí zatčen gestapem. Nacisté zjistili totožnost obou odbojových pracovníků a v odvetu popravili v Malé pevnosti jejich příbuzné.<sup>5)</sup> Jedním z nich byl právě Jaroslav Zbirovský, chlapec, který o pokusu nic nevěděl, ale přesto byl v Malé pevnosti zastřelen. Druhým vězněm mladším než 17 let, který zahynul na popravišti Malé pevnosti byl sovětský partyzán Michal Tabák (Turis), který byl zastřelen 11. 3. 1945. O jeho činnosti bohužel nic bližšího nevíme. A nejspmutnější skutečností je, že mladí lidé zahynuli na popravišti ještě 2. května 1945, tedy v den, kdy byl již Adolf Hitler mrtev a Sovětská armáda byla v Berlíně; tehdy byli na příkaz velitele pražského gestapa, nedávno zemřelého nepotrestaného zločince dr. Gerkeho, popraveni vedoucí představitel ilegální organizace komunistické mládeže Předvoj, z nichž nejmladší byl Jiří Balabán, který v den popravy ještě nedovršil 18 let.

Výše uvedená tabulka nám přesvědčivě ukazuje, že se věková struktura vězňů Malé pevnosti Terezín lišila i v dalších věkových skupinách od skladby obyvatelstva v českých zemích v době okupace. Velmi silně byli mezi vězni zastoupeni muži v plném produktivním věku. Asi 30 % (v r. 1945 dokonce 39 %) vězňů bylo mladších než 30 let, přes 59 % jich bylo mladších než 40 let a celkem 86 % vězněných mužů nedosáhlo při příchodu do Malé pevnosti 50 let. Vězňů padesátiletých a starších bylo již podstatně méně, tvořili jen asi 14 % všech vězněných mužů (mezi obyvatelstvem českých zemí byla tato věková skupina zastoupena téměř 22 %). Jen 2,99 % vězněných mužů dosáhlo nebo překročilo 60 let (mezi obyvatelstvem českých zemí to bylo 10,9 %. Naprosto výjimeční byli mezi vězni ti, kdož dosáhli nebo překročili 65 let, tvořili jen 0,71 % vězněných mužů (mezi obyvatelstvem českých zemí 7,11 %). Mezi vězni, kteří dosáhli nebo překročili 65 let bylo hodně vězňů židovského původu. Bilance této věkové skupiny vězněných mužů je skutečně otřesná. Ze 121 osob, které máme v naší kartotéce podchyceny, jich bylo 54 umučeno v Malé pevnosti. Někteří další byli z Terezína deportováni do Osvětimi, kde většinou zahynuli. Mezi nejstaršími vězni Malé pevnosti byli i někteří vynikající představitelé našeho politického a kulturního života, např. spisovatel Jaroslav Maria (narozen 1870, v Malé pevnosti vězněn v r. 1942 a odtud deportován do Osvětimi, kde byl umučen), vynikající představitel revolučního dělnického hnutí a obhájce souzených komunistických funkcionářů dr. Theodor Bartošek (narozen 1877, vězněn v Malé pev-

nosti v r. 1944 a odtud deportován do káznice v Budyšině; dožil se osvobození) a přední český historik, prof. dr. Kamil Krofta, který zastával v osudných mnichovských dnech funkci ministra zahraničních věcí Československé republiky (narozen 1876, v Terezíně vězněn v letech 1944—1945, zemřel krátce po osvobození).

Nejstaršímu nám známému vězni Malé pevnosti bylo v době příchodu do Terezína 81 let, 6 dalších překročilo 75 let. Z těchto 7 vězňů bylo 6 umučeno v Malé pevnosti a jen jediný se dožil osvobození. Útrapy života v terezínské Malé pevnosti byly příliš velké a staří lidé je nemohli překonat.

Ženy byly v Malé pevnosti vězněny až od června 1942, od doby zvýšené perzekuce po atentátu na R. Heydricha. Dva roky byla tedy Malá pevnost pouze mužským táborem. I potom však měli muži mezi vězňými drtivou převahu. Odhadujeme, že ženy tvořily jen asi 15 % vězňených osob. O vězňených v Malé pevnosti. Je to dle našeho námenných údajů než o vězňeni mužů. Proto také procento v rekonstruované kartotéce podchycených žen je pravděpodobně nižší než u mužů. Máme záznamy o 2 400 ženách vězňených v Malé pevnosti. Je to dle našeho názoru dostatečný počet, abychom mohli z údajů, které máme k dispozici, vyvodit závěry o věku vězňených žen. Budě nás pochopitelně zajímat, zda se věková struktura vězňených žen výrazněji lišila od věkového složení mužů vězňených v Malé pevnosti. Jako základ jsme sestavili obdobnou tabulku jako u vězňených mužů a opět udáváme podíl jednotlivých věkových skupin v procentech.

Věková struktura žen  
vězňených v Malé pevnosti:

věková skupina	1942	1943	1944	1945	celkem
do 19 let	10,19	5,04	9,64	9,41	8,83
20—29 let	24,79	24,09	23,77	30,07	25,57
30—39 let	27,27	35,57	28,26	22,32	27,67
40—49 let	24,24	28,57	23,13	21,77	23,93
50—59 let	10,19	6,16	10,92	12,18	10,32
60—69 let	3,03	0,57	3,96	3,69	3,42
přes 70 let	0,29	—	0,32	0,56	0,46

Ve věkové skupině do 19 let měly — stejně jako u mužů — výraznou převahu dívky starší než 17 let. Jen 18 dívek bylo mladších. Mezi nimi bylo i několik dětí. Byla to především děvčata z příbuzenstva parašutisty Kubiše, která ovšem byla v Malé pevnosti Terezín vězněna jen krátkodobě. Nejmladší z nich se narodila v roce 1939, další v r. 1937 a dvě dívky „z příbuzenstva“ byly v době příchodu do Malé pevnosti jedenáctileté. V r. 1944 byla nejmladší vězeňkyní Malé pevnosti Zuzana Ungarová, dcera malíře Ungara, o níž jsme se zmínili již výše. Přišla se svými rodiči do Malé pevnosti z ghetta a v době příchodu jí bylo 9 let. Její cesta vedla z Malé pevnosti do Osvětimi a patří k těm málo vězňům židovského původu, kterým se podařilo osvětimské peklo přežít. A zvláště výjimečné bylo toto přežití u dětí. Protože by nebyly pro nacisty vhodnou pracovní silou, byly drtivou většinou posílány přímo do plynu. Vedle ní byla v r. 1944 vězněna kratší dobu v Malé pevnosti třináctiletá dívka, poslaná odtud do Ravensbrücku. V r. 1945 přišlo do Malé pevnosti několik velmi mladých dívek, které se pokusily o útěk z transportů z vyhlazovacího tábora v Osvětimi a byly opět zatčeny. Nejmladší z těchto dívek byla dvanáctiletá.

Z tabulky vyplývá jasně, že stejně jako u mužů, měly i mezi ženami drtivou převahu ženy mladé a středního věku. Ženy ve stáří do 29 let se podílely na celkovém počtu vězňených více než 34 % a v r. 1945 dokonce 39 %, ženy mladší než 40 let tvořily 62 %

všech vězňených a mladší než 50 let 86 %. Padesátiletých a starších žen bylo v Malé pevnosti jen asi 14 % žen a velmi málo bylo těch, které dosáhly nebo překročily 60 let (necelá 4 %). A ještě podstatně méně bylo těch, které dosáhly nebo překročily 65 let. Těchto starých žen máme v naší kartotéce podchyceno jen 36, tj. jen 1,5 % vězňených žen.

Starých žen bylo tedy v terezínské Malé pevnosti vězňeno poměrně málo, ale přes- to mezi nimi najdeme několik velmi starých osob. Nejstarší v naší kartotéce doložená vězňená žena, byla vězeňkyně židovského původu narozená v r. 1853. Dle naší kartotéky zemřela v Malé pevnosti „neznámo kdy“. Neznáme tedy dobu jejího vězňení, ani dobu, kdy zemřela. Můžeme však její věk odhadnout na 90 let a byla pravděpodobně vůbec nejstarším vězňem Malé pevnosti, o němž se nám zachoval záznam (třeba velmi neúpl- ný). Další z nejstarších vězňených žen byla osmdesátiletá a u třetí nejstarší máme do- ložen věk 76 let.

Uvedli jsme již na několika místech v předchozím textu, že mezi osobami vězňený- mi v terezínské Malé pevnosti měli drtivou převahu lidé mladší než 50 let. V tomto ohle- du nebyl výraznější rozdíl mezi vězňenými ženami a muži. Odpovídá to zřejmě i věkově struktuře osob zapojených do odbojové činnosti, kde také převládali lidé mladí a oso- by středního věku. V Malé pevnosti stoupal u mužů i žen v r. 1945 podíl osob ve věku 20—29 let. Bylo to způsobeno tím, že vzrůstal počet chlapců i děvčat zatčených pro pracovní přestupky (útěky z nucených prací, nenastoupení na zákopové práce apod.). Vý- razněji se však v letech 1944 a 1945 projevovala mládež i v organizované odbojové čin- nosti. Na místa odbojových pracovníků zatýkaných gestapem nastupovali často mladí li- dé, kteří se teprve v letech okupace zapojovali do politického života. Příkladem může být ilegální organizace komunistické mládeže „Předvoj“. Ve výše uvedených tabulkách se projevuje silný vzestup osob mladších než 20 let v r. 1942. V tomto případě je velký po- čet vězňených mladistvých osob ovlivněn ještě v době heydrichiády (zatýkáni příbuz- ných parašutistů, rodnických studentů atd.). Některé výkyvy ve věkovém složení vězňů v jednotlivých letech nedovedeme zatím spolehlivě vysvětlit. Částečně jsou ovlivněny i naší poměrně slabší pramennou základnou pro léta 1940—1943.

Co se děti do 14 let týče, ukazují námi získané údaje přesvědčivě, že vězňení dětí do 14 let bylo v Malé pevnosti jen krátkodobé a výjimečné. V tom je výrazný rozdíl me- zi Malou pevností a koncentračním táborem pro židy v Terezíně. Bylo to dáno pova- hou vězňice gestapa v Malé pevnosti. Byli do ní posíláni lidé zatčení gestapem pro po- litickou činnost a pro pracovní přestupky. Děti pak byly zapojovány do odbojové čin- nosti z pochopitelných důvodů skutečně jen výjimečně. Pracovních přestupků se nemohly dopustit, protože nebyly nasazovány do práce. Pokud pak nacisté provedli pod různými záminkami masové zásahy proti mládeži, týkaly se starších chlapců a děvčat, vysoko- školáků a studentů středních škol. Vyplývaly ze snahy omezovat možnosti vzdělávání české mládeže. Proti dětem v době povinné školní docházky nacisté v době okupace výrazněji nezasahovali (s výjimkou rasově pronásledovaných).

Malá pevnost Terezín, kde si pražské gestapo zřídlilo v červnu 1940 svou policejní vězňici, byla tedy zařízením, kam přicházeli muži a ženy v plné fyzické síle. Přesto však i zde byla velká úmrtnost, kterou je ovšem nutno připsat na vrub nelidským životním podmínkám, hladu, nedostatku hygienických možností, mučení a ubíjení lidí, nikoliv při- rozené úmrtnosti.

## POZNÁMKY:

1) Odhad, že Malou pevností prošla přibližně ¼ osob zatčených gestapem z jiných než rasových důvo- dů, opíráme o zprávy o počtu protektorátních příslušníků zatčených gestapem v obvodech řídicích úřa- doven v Praze a Brně, o zjištění z průzkumu žádostí občanů českých zemí o přiznání osvědčení dle zákona 255/46 a o seznamy zatčených pankrácké vězňice gestapa.

- 2) Základní prameny, o které jsme se opřeli při pokusu o rekonstrukci vězeňské kartotéky Malé pevnosti, jsme uvedli v Terezínských listech č. 12, v článku o úmrtnosti vězňů Malé pevnosti.
- 3) O osudu této skupiny malifů jsou četné zmínky v literatuře i v pramenech, především ve sbírce vzpomínek bývalých terezínských vězňů, která je uložena v dokumentačním oddělení Památníku Terežín, nejlépe ve vzpomínce 841 a 843.
- 4) Četná svědectví o osudu tohoto transportu byla předložena v procesu s H. Jöcklem před mimořádným lidovým soudem v Litoměřicích (STA Litoměřice, fond MLS Litoměřice, Lsp 1200).
- 5) Jiří Matička měl být po uzdravení postaven před nacistický soud. K přelíčení však již nedošlo. Matička se dožil osvobození, a mohl proto po válce podat našim bezpečnostním orgánům svědectví o tomto případu.



# ZE VZPOMÍNEK BÝVALÝCH VĚZŇŮ A ÚČASTNÍKŮ ODBOJE

## VZPOMÍNKY HERCE OLDŘICHA MUSILA

Soudruh Oldřich Musil se narodil 23. března 1921 v Plzni. Za okupace byl posluchačem dramatického oddělení pražské konzervatoře. V roce 1942 se zapojil do ilegální odbojové činnosti komunistické organizace. V červnu 1944 byl zatčen a osud ho dvakrát zavedl na Malou pevnost v Terezíně.

Oldřich Musil, herec Divadla na Vinohradech, ani s odstupem času nikdy nezapomínal na toto trpké období svého života a našeho národa. Často se vracel do Terezína a velmi aktivně se zapojoval do kulturně osvětové činnosti Památníku Terezín.

Dnes již Oldřich Musil není mezi námi. Zemřel v květnu 1983. Předkládáme proto jeho vzpomínky, ve kterých poznáte člověka s hlubokým citem pro krásné věci a pochopíte jeho vysoce humánní snažení za spravedlnost, svobodu a mír.

Za okupace jsem se zapojil do východočeské ilegální komunistické organizace, která měla své vedení na Chrudimsku. K činnosti v této odbojové skupině jsem byl získán svým tehdejším spolužákem z dramatické konzervatoře, Vladimírem Adámkem. Nepamatuji si však přesně, kdy to bylo. Snad na podzim 1942. Brzy po setkání s Adámkem jsem byl vyzván k první ilegální schůzce. Napojen jsem byl na Marii Schusserovou (její jméno jsem se dozvěděl až při výsledku na gestapu). Na schůzkách jsem byl instruován a připravován ke konkrétní činnosti a kromě toho jsem přispíval drobnými peněžními částkami, potravinovými lístky a tabačenkami na soudruhy, kteří žili v ilegalitě. Později jsem získal ke spolupráci svou spolužačku z konzervatoře Věru Tichánkovou.

Spojení s Marií Schusserovou bylo stále více sporadické a na jaře 1944 ustalo úplně. Začal jsem tušit, že gestapo má nějakou stopu. Obava byla, jak se později ukázalo, oprávněná.

V době, kdy jsem spolupracoval s Marií Schusserovou, vyvíjela v Praze činnost ještě jedna odnož této odbojové skupiny; že to byla tatáž skupina, jsem vůbec netušil. Teprve při výsledku na gestapu jsem začal mít jisté podezření, a to se mi potvrdilo až při transportu celé naší skupiny v srpnu 1944 z Terezína k vyšetřujícímu soudci do Prahy. Tehdy jsme spolu poprvé všichni mohli mluvit. K této druhé odnoži naší odbojové skupiny jsem byl rovněž postupně připoutáván, a to prostřednictvím posluchače hudební konzervatoře a nynějšího publicisty Dušana Havlíčka a jeho ženy. S jinou spolužačkou, Evou Šmeralovou, jsme chodili do jejich bytu, kde pro nás organizovali ilegální stranické školení. Při výsledku jsem poznal, že gestapo již před mým zatčením vědělo o mém napojení na obě odnože naší ilegální skupiny.

13. června 1944 jsem byl zatčen a uvězněn na Pankráci. Hned druhý den jsem měl

krátký výslech u komisaře Zandera v Pečkárně. Tehdy jen pohrozil, že mě dá k ledu na Pankrác, dokud nezměknu a nepřiznám se. Skoro měsíc jsem seděl na Pankráci, ale k dalšímu výslechu jsem již předvolán nebyl.

V době zatčení jsem byl posluchačem posledního ročníku dramatického oddělení konzervatoře v Praze. Navzdory uvěznění jsem byl svými výtečnými profesory klasifikován a absolventské vysvědčení mi bylo „úředně“ doručeno na pankráckou celu, přečteno a poté odesláno matce do Plzně, která tam žila s mým bratrem.

Počátkem července (6. 7. 1944) jsem byl odvezen z Pankráce na Malou pevnost v Terezíně. Po příchodu nás umístili na vyklizeném ženském dvoře. Nevzpomínám si však přesně, kde jsme poprvé přenocovali, neboť ten den nás několikrát přemístili. Vím však, že dozorce Burian<sup>1)</sup> s námi „cvičil“ kolem oné známé jabloně na ženském dvoře.

Šťastnou shodou okolností a za velmi dramatické situace se mi v den našeho příjezdu podařilo tajně mluvit s Vladimírem Adámekem. Stáli jsme ve frontě před ošetřovnou a čekali na lékařskou prohlídku. Odběhl jsem na dvě minuty do blízké cely, kde se tehdy Adámek zotavoval z krutých výsledků na pardubickém gestapu. Řekl mi stručně, co gestapo ví, takže jsem byl na případný dodatečný výslech poměrně připraven.

Ještě týž den mě odpoledne vyvolali z cely. Postavili mě obličejem ke zdi u dveří do Rojkovy<sup>2)</sup> kanceláře na I. dvoře. Stál jsem tam několik hodin až do pozdního večera a přirozeně jsem nevěděl proč. Během té doby prošel několikrát kolem Smola,<sup>3)</sup> ale ani si mne nevšiml — něco spěšně zařizoval, halasil, bavil se. Večer se u mne zastavil: „Ty jsi Musil?“ — „Ano.“ — „No, už je pozdě, to je škoda, už na tebe nemám čas. Tak až jindy.“ A propustil mě na celu. Druhý den jsem měl v Panském domě výslech, ovšem u Zandera, ostrý a drastický, dodnes špatně slyším na levé ucho.

Od té doby jsem komisaře Zandera již neviděl, ale je pravděpodobné, že do Malé pevnosti dojížděl, protože jsem tam několikrát zahlédl Smolu, který s ním spolupracoval. Smola se v Malé pevnosti pohyboval vždy velmi elegantně oblečen a vystupoval s okázalou ledabylou nonšalancí, hlučně a v dobré náladě. Svou kolaborantskou činnost na gestapu zřejmě občas kompenzoval tím, že se stavěl sympaticky k vyšetřovaným a naoko jim fandil a pomáhal.

V červenci 1944 jsem byl umístěn na celu č. 14 na I. dvoře. Na cele byly slavníky z papírové pytloviny, tence vyčpané, pravděpodobně dřevitou vlnou nebo hoblovačkami. Někteří měli i podobný podhlavník. Každý z nás měl deku (povlaky neexistovaly) a jedno hrubé prostěradlo.

Vězeňským oblečením byly trofejní mundúry různých poražených evropských armád, i československé. Na hlavě jsme měli lodičky stejného původu. Některé části civilního oděvu nám často a rádi nechávali, zvláště kalhoty a obuv. Wachholz<sup>4)</sup> svou práci na kamru dělal velmi nepořádně a liknavě, takže byl stálý nedostatek oblečení, a svou liknavost přikrýval zvýšenou hrubostí až hysterií. Já jsem vyfasoval blůzu a čepici a za ty tři týdny jsem zcela zničil vlastní sandály a šedé letní kalhoty, které měly ke konci již na kolenou díry jako dlaň. Později jsem konečně dostal z domova v balíčku své pumpky a v těch jsem prošel všechny věznice až do května 1945. V Terezíně mi kalhoty pomalovali červenými pruhy nad pravým kolenem. Každý z nás dostal ještě misku (esšálek), lžici, ručník a kousek ohavného mýdla.

Když jsem poprvé přišel na Malou pevnost, to se již tzv. „pindaťopf“ nevařil. Slyšel jsem o něm jen vyprávět. V týdnu se většinou vařily jen polévky, z nichž jedna byla vedena na jídelničku jako „gulášová“. Jednou týdně bývala jakási krupicová kaše, velmi spoře oslazená — když to vystydlo, vypadalo to jako šedobílá huspenina, ale měli jsme to rádi, bylo to syté. Nedělní brambory jsme dostávali ve slupce, k tomu bývala zahuštěná omáčka s několika vlákný masa. Někteří z nás jedli přes varování lékařů brambory i se slupkami. Věžňové zařazení do práce ve venkovních komandech měli zvýšený příděl margarínu, marmelády a chleba, ale tento přídavek ke skromné běžné dávce byl ještě skromnější.

Každý den jsem byl zařazen do pracovního komanda. Nejdéle jsem pracoval v ko-

mandu Elbschloss.<sup>5)</sup> Chodili jsme pěšky do pivovaru v Litoměřicích, kde jsme upravovali podzemní prostory, bourali příčky, vyklízeli zednický odpad, čistili sklepy, a pak jsme tam nosili součásti různých aparatur a velmi těžké desky z lisované dřevěné drti.

Několik dní jsem pracoval také na Richardu<sup>6)</sup> v Litoměřicích. Pokud si pamatuji, dělal jsem na Richardu I nebo II, a to jak na povrchu, tak i ve štole. Jednou nebo dvakrát nás zamíchali dohromady se židovským komandem z Malé pevnosti. S židovskými vězni zacházeli podstatně hůře — a my jsme se samozřejmě vezli s nimi. Pracovní doba pro komanda na Richardu byla oproti jiným podstatně delší a navíc ráno byl budíček asi o hodinu dříve. Během dne jsme ani na Elbschlossu, ani na Richardu nedostali nic k jídlu. Měli jsme jen kousek chleba, který jsme si přinesli ze svého přídeľu z Malé pevnosti — obvyklá polévka byla až po návratu. V poledne jsme měli krátkou přestávku.

Jednou jsem se na Richardu dostal do bližšího styku s pruhovanými vězni z koncentráku v Litoměřicích. Bylo to po atentátu na Hitlera. Jeden z pruhovaných měl v podzemní hale před asi padesátiletým posluchačstvem přednášku (v nestřežené chvíli místo práce). Mluvil německy a dělal rozbor politické situace a vyvozoval eventuální perspektivy. Měl asi nějaké mlhavé informace o průběhu atentátu a jeho strůjcích, ale jeho politická prognóza byla kupodivu bystrá a přesná — varoval před přílišným optimismem a doporučoval nejvyšší skepsi vůči pučistům, a to nejen vzhledem k jejich politickému profilu, ale hlavně proto, že na osudy nás vězňů nebude mít tato událost valný vliv. Zakřikl tak v zárodku optimistickou psychózu, která politické vězně tak často zachvacovala. Blíže jsem ho neznal, ale z jeho slov bylo víc než jasné, že je to chytrý chlap. K této „schůzi“ jsem se jen tak nějak náhodně přichomýtl, takže nevím, zda pruhovaní pořádali něco takového častěji, či dokonce pravidelně.

Jeden nebo dva dny jsem byl také zařazen do komanda Reichsbahn.<sup>7)</sup> Naše skupina podbíjela pražce pod výhybkami. Ráno jsme šli pěšky do Litoměřic a odtud jsme jeli vlakem do Ústí nad Labem. Byly to asi dva až tři vagóny plné vězňů. K jídlu jsme po celý den nic nedostali, ale pracovní doba byla poněkud kratší, neboť náš návrat byl vázán na vlakový jízdní řád.

První srpnový den roku 1944 jsem byl odtransportován z Terezína zpět do Prahy k vyšetřujícímu soudci. Tentokrát jsem jel s celou naší skupinou. Byl s námi i Rudolf Petráš,<sup>8)</sup> vedoucí naší odbojové skupiny. Když jsme odjížděli, měl jsem pocit, že na Malé pevnosti dojde v nejbližších hodinách k popravě. Stáli jsme před kamrem připraveni k odchodu do Bohušovic nad Ohří. Před Jöckelovu<sup>9)</sup> kancelář byli přivedeni dva pruhovaní vězni z Litoměřic a postaveni těsně pod chodníček. Stáli tam se svěšenými hlavami. Brzy se objevil Rojko,<sup>10)</sup> zašel nejdříve do Jöckelovy kanceláře, a když po chvíli vyšel, beze slova jim dal rukou znamení, aby ho následovali. Vedl je branou ze správního dvora, a pak zahrnul doleva směrem k popravišti. Mezi námi se šeptalo, že když si Rojko vede vězně tam na tu stranu, vede je určitě na popravu. Podle chování obou vězňů — svěšené hlavy, pomalá chůze, se tak dá usuzovat.

Po dvouměsíčním vyšetřování, které bylo ukončeno podpisem protokolu, jsem byl někdy koncem října převezen podruhé na Malou pevnost. Po příjezdu nás odvedli do klenutých cel vlevo na špicí IV. dvora. Tehdy byly již velké cely v provozu. U samotek byla stavba v plném proudu. Přespali jsme však na cele č. 1, která tehdy sloužila jako transportní. Druhý den jsem byl přidělen na celu č. 15 na I. dvoře. Naším kápem na „patnáctce“ byl Emil Zálužanský. Počet vězňů na cele se pohyboval mezi 60 až 90.

Na I. dvoře jsme mívali dva apely — ranní a večerní. Byly spojeny s odchodem a příchodem komand. Při ranním apelu stavěla každá cela povinnou kvótu vězňů do vnějších i vnitřních komand. Většinou bylo z osazenstva jedné cely sestaveno jedno komando a eventuálním přebytkem se doplňovaly stavy jiných komand. Tyto skupiny, jmenovitě určené cimrkápem a kápem dvora, se seřadily před celami a potom odpochoďovaly na shromaždiště před Jöckelovu kancelář na správním dvoře. Tam kápo dvora předal početní stavy jednotlivých komand dozorcům. Nastalo několikrát počítání. V těchto

okamžících byl přísný zákaz sebemenšího pohybu či jen zašeptání. Skoro denně se tam něco stalo. Proto se na apel nenosily brýle, malí se vytahovali, velcí se hrbili, jen aby nikdo nebyl nápadný a nezbudil pozornost dozorců. Kontrolováno bylo také předepsané oblečení a zjištěné přestupky byly na místě trestány bitím. Jöckel zakázal nosit svetry, šály a rukavice. Dokonce bylo stíháno, jestliže vězeň měl pod blůzou obtočen ručník, což bylo kvalifikováno jako nedovolené vynášení inventáře mimo pevnost. Když tato procedura skončila, nastalo nehybné ticho, do něhož zdálky zazněl zpěv nacistické pochodové písně — to se od SS kasáren blížila strážní jednotka, ozbrojená puškami a samopaly. Bylo to hrůzné. S hrubým a primitivním zpěvem ještě primitivnějšího a hudebně stupidního pochodu jako by se přibližovala nějaká fašistická Nemesis. V duchu jsme se všichni ptali, co se asi dnes přihodí, jaké strážné dostaneme. Zvláště v zimě, kdy se vše odehrávalo ještě za tmy, byla atmosféra dramaticky tíživá a napjatá. Jednotka obstoupila kolony vězňů, nastalo nové počítání a potom se celý útvar dal na pochod ven hlavní bránou.

Od října do prosince 1944 jsem pracoval v cihelně v Záhořanech.<sup>11)</sup> Byly to vlastně dvě cihelny. Do Záhořan jsme byli dováženi dvěma nákladními auty. Práce byla namáhavá, ale přesto z několika příčin to bylo relativně „příjemné“ komando. Předně cesta na otevřeném nákladáku romantickou krajinou podle Labe a kolem zajímavých venkovských staveb. Také počasí nám přálo. Byl klidný a barevný podzim a potom mírná ojiňená zima s lehkými mrazy bez sněhu, takže i při práci venku jsme se upřímně kochali poetickými výhledy v průzračném vzduchu. Další výhodou bylo, že esesácká ostraha zaujala hlídkové posty kolem celého objektu, nedohlížela přímo na naši práci a tudíž neměla příležitost nás šikanovat a týrat. Jedině jejich velitel procházel pracovištěm, ale býval zde velmi často velitelem jeden scharführer, kterého majitelka cihelny dosti pravidelně zvala na bažanty — a tak chodil střilet; ale i tak to byl klidný člověk, který nikdy nikomu neublížil. Na tomto komandu jsme dostávali kotel zelné polévky, která byla sice každý den stereotypně stejná a ne příliš chutná, ale přeci jenom to bylo teplé jídlo. Pracovní přestávku jsme trávili v teple, v prostoru nad pecemi, odkud se přikládalo.

V této cihelně jsem asi po tři dny zažil krásnou a nezapomenutelnou „ulejvárnou“. Přidělili mě na čištění trubek parního kotle, který stál za pecemi pod volným přístřeškem (byl odtud hezký výhled do krajiny). Trubky jsem měl čistit od rzi zvláštním plochým a ostrým řetězem s držadly na koncích. Řetěz jsem musel obtočit kolem trubky a tahat sem a tam. Mým parťákem byl člen Národního divadla Antonín Kopečný, neobvykle zábavný společník, a tak jsme ty tři dny prozpívali a „prokecali“, tahajíce od rána do večera střídavě idiotský řetěz.

Po návratu komand na Malou pevnost bývaly někdy při apelu celého dvora osobní prohlídky, proti kterým jsme se dosti úspěšně dovedli zabezpečit. Cimerkové z cel I. dvora, které měly okna vedle hlavní brány, viděli na přístupovou cestu do pevnosti, sledovali „cvrkot“ na dvoře a náladu bachařů, hlavně Jöckela. A když z něčeho vytušili, že hrozí nebezpečí osobních prohlídek, pověsili nenápadně na okenní mříž ručník svázaný do uzlu. A tak jsme měli možnost ještě před vstupem do brány odhodit věci posbírané mimo pevnost (nedopalky cigaret, spadané ovoce apod.).

Po příchodu jsme se rovnou řadili před Jöckelovou kanceláří. Někdy jsme dosti dlouho čekali na opožděná komanda, jindy jsme byli odbaveni ihned. Opět se několikrát počítalo. Teprve na cele jsme si upřímně oddechli.

V polovině prosince 1944 vstoupil do naší cely, v neobvyklou ranní hodinu, nový „přírůstek“ — řídící učitel Augustin z Dobřan u Plzně. Hned jsme se ho začali vypytovat, kde se tu bere v tak nezvyklou dobu. Vyšlo najevo, že přijel s transportem už odpoledne předešlého dne, ale při převlékání před kamrem se něčím provinil nebo se prostě Wachholzovi znelbil. Zkrátka nechali ho vyslečeného do naha stát před kamrem skoro až do rána. Byl prosinec, teplota kolem nuly nebo něco málo pod nulou, a Augustin ve věku 55—60 let přestál tuto „lázeň“ bez úhony na zdraví, naopak vstoupil do



naši cely v dobré náladě a snad dokonce i se smíchem. Ani později neměl žádné zdravotní následky.

Na našem dvoře docházelo často k týrání židovských vězňů, kteří byli vytažováni z cely a šikanováni. Jednou jsem při ranním apelu viděl, že vedle vchodu do židovské cely, postavili tváří ke zdi vetchého dědu. Musel čelem tisknout hrnec tak, aby mu nespádl. Večer, když jsme se vraceli z komanda, stál na svém místě a stále držel hrnec hlavou.

Pamatuji si, že na Štědrý den jsme stejně jako jiné dny šli na komando. Těšili jsme se, že cihlářka třeba pošle tentokrát něco lepšího než zelnou polévku. Přirozeně jsme se zklamali — žádná změna jak v množství, tak v kvalitě nebyla. Večer po návratu jsme dostali „na přilepšenou“ bramborový salát (okyselené brambory s trachou cibule). Snažili jsme se nebýt sentimentální. Seděli jsme kolem stolu a na pryčnách jako jindy o kulturních sobotách<sup>12)</sup> a povídali si, vyprávěli si různé příběhy, vzpomínali a zpívali, poněkud písně se zimní a vánoční tematikou. Spoluvězni propašovali pod blůzou smrkové větvičky, z nichž jsme pomoci drátků zkonstruovali stromek. Připevnili jsme několik improvizovaných ozdob a jednu nebo dvě značně ohořelé svíčky — a tak jsme tedy toho večera seděli pod vánočním stromkem. Zvláštní atmosféru té chvíle se vzdávám vyličit. Nedá se několika slovy postihnout.

Začátkem ledna 1945 jsem jel vlakem („kvočnou“) do soudní věznice v Drážďanech. Tam jsem prožil ve dnech 13.—15. února známé bombardování Drážďan, při němž dostala věznice přímé zásahy. Přežil jsem to vše na cele ve IV. patře. Poslední noc jsme strávili namáčkáni v celách v přízemí a v I. patře věznice. 16. února jsme byli převedeni „hladovým pochodem“ do Míšně (skupina asi 500 vězňů). Nikde nebylo pro nás místo, a tak nás „ubytovali“ ve vysokých třípatrových púdách míšeňského zámku. Tam jsme živořili v zimě, téměř bez jídla a vody a bez hygienického zařízení 11 dní, a nevěděli jsme, co s námi udělají. 28. února nás odvezli vlakem do Lipska. Při bombardování Drážďan byla zničena nebo se ztratila většina soudní dokumentace, a proto se v Lipsku čekalo na nové doklady z Prahy, aby se znovu mohlo začít soudit. Ani tam jsem se však už před Volksgericht nedostal, neboť americká vojska nás 19. dubna 1945 osvobodila.

Moment osvobození byl nádherným vyvrcholením předchozích dnů, kdy jsme podle noční dělostřelby odhadovali pohyb fronty. Byli mezi námi i takoví, kteří měli rozsudek smrti a od zničení Drážďan žili pod fingovaným jménem — pro ně měl rychlý postup fronty cenu života.

Ihned jsme vytvořili samosprávu, která dále organizovala náš život — nejprve ve věcech zásobování a právního kontaktu s americkou armádou. Ze samosprávy se stal Američany právně uznávaný „Československý výbor osvobozených politických vězňů“ a celá naše kolonie byla přemístěna do sběrného tábora na předměstí Lipska, do SS Flak-kaserne Schönefeld. Při národním výboru se ihned vytvořila sekce „Osvěta a zpravodajství“, která rozvinula rozsáhlou činnost (kursy ruštiny a angličtiny, zdravotnické přednášky, umělecké pořady za spolupráce členů lipské opery a baletu, taneční čaje, půjčování knih, dopolední půlhodinová povzbuzovací cvičení — a ovšem také zprávy z bojišť, které jsme chytali na dvou ukořistěných rozhlasových přijímačích ze všech stanic Evropy a ihned vyvěšovali na velké nástěnce. Během pražského povstání jsme měli u přijímačů i noční služby). Kolem této osvětové sekce se sdružili hlavně levicově orientovaní lidé, mezi nimi byla řada odborníků, kteří řídili tuto rozsáhlou činnost. Z Lipska jsme jezdili se svými uměleckými pořady do jiného sběrného tábora v Schönaui, kde byly české ženy a osvobození vězni různých národností. V našem táboře se nám dařilo navazovat kontakty zvláště se sovětskými občany, Poláky, Belgičany a Francouzi. Byla to přímo exploze aktivity, která vytryskla po měsících a letech věznění.

Celá skupina českých vězňů osvobozených v Lipsku se vrátila do Prahy 27. května



1945. Já jsem dorazil do rodné Plzně o dva dny dříve, protože naše město vyslalo pro své občany dva autobusy.

Text upravila a poznámkovým aparátem opatřila Miroslava Benešová.

### Poznámky:

- 1) Rudolf Burian nastoupil v Malé pevnosti jako dozorce v prosinci 1942. Patřil k surovým dozorcům a mezi vězni byl znám různými formami týrání — zvláště tzv. „cvičením“.
- 2) Stephan Rojko vykonával od července 1940 do května 1945 službu v Malé pevnosti (od podzimu r. 1943 byl velitelem I. dvora).
- 3) Kolaborant Smola byl tlumočnickem na pražském gestapu u komisaře Zandera.
- 4) Kurt Wachholz vedl od r. 1941 sklad oděvů (Kammer) na správním dvoře.
- 5) Komando Elbschloss vzniklo r. 1941 a existovalo do konce léta 1942. Objevuje se znovu v létě 1944, kdy má 30 vězňů. Ve sklepních prostorách Labsko-zámeckého pivovaru v Litoměřicích se připravovala výroba vrtulí pro německá letadla. Koncem r. 1944 byla výroba zahájena a podnik měl krycí označení Albis-Werke.
- 6) Terezínské komando Richard vzniklo v červnu až červenci 1944. Na staveništi podzemní továrny „Richard“ v Litoměřicích bylo vždy rozděleno na dvě skupiny: první pracovala na povrchu, druhá v podzemí, kde vězňové budovali podzemní tovární haly.
- 7) Komando Reichsbahn bylo vytvořeno jako jedno z prvních na jaře 1941. V letech 1942—1944 mělo kolem 200 vězňů, kteří prováděli nejrůznější práce na železniční trati Litoměřice—Ústí, méně Litoměřice—Mělník a Ústí—Děčín. Komando Reichsbahn bylo považováno za jedno z nejhorších.
- 8) APT, sbírka vzpomínek, č. 386 (Oldřich Musil): „Rudolf Petráň byl vedoucím odbojové skupiny KSČ v Chrudimi. Aniž jsem tušil, že je hlavou naší skupiny, setkal jsem se s ním na cele č. 14 v Malé pevnosti a shodou okolností jsme spali vedle sebe. Rychle jsme se sblížili. Rudolf Petráň mi byl na cele neocenitelným přítelem. Mnohé chvíle jsme strávili v debatách a vyprávění, i pozdě do noci, kdy už všichni spali, jsme šeptem rozprávěli. Dovedl svým sice racionálním, ale i velmi optimistickým způsobem korigovat mé občasné emocionální erupce. V podstatě on mě vychoval v odolného vězně. Stejně optimálně působil v celém kolektivu cely. Nestavěl na odív své rozsáhlé vědomosti marxistické filozofie, ale když něco řekl, tak to sedělo a mělo to souvislost s praxí, s konkrétními podmínkami naší situace. Jeho skromnost a odosobnění byly maximální a do dneška obdivuhodné, neboť je třeba si uvědomit, že tento člověk plný moudrosti a humoru naprosto bezpečně věděl, že v okamžiku, kdy předstoupí před nacistický soud, bude odsouzen k smrti. O důvodu jeho uvěznění jsem se dověděl až později od ostatních při společném transportu k vyšetřujícímu soudu. Později byl skutečně odsouzen k smrti a jen díky chaosu posledních měsíců války přečkal zákonnou lhůtu své popravky a po pochodu smrti do Dachau se dožil osvobození.“
- 9) Heinrich Jöckel působil od července 1940 do května 1945 na Malé pevnosti v Terezíně jako velitel věznice, kterou zde zřídilo pražské gestapo.
- 10) Rojko byl chladnokrevný vykonavatel nejúděsnějších vražd, které se odehrály mezi vaty Malé pevnosti. Zpravidla odváděl oběti k popravám, takže stačilo, když Rojko vyvolal vězně z cely, aby se hrozivá předtucha, proměňující se tak často v jistotu, zmocnila odsouzeného i spoluvězňů.

11) *Od podzimu 1944 do února 1945 odjíždělo z Malé pevnosti pracovní komando, se-  
stavené z 18 vězňů, do cihelny v Záhořanech.*

12) *O kulturních sobotách na cele č. 15 viz: Musil, O.: Kultura a její působení mezi věz-  
ni, TL, 2/1971, s. 24—27.*

## НАЦИСТСКАЯ ТЮРЬМА МИРОВ (Йосеф Бартош)

Нацистская тюрьма Миров (Mírau) была одной из самых больших тюрем в оккупированных пограничных областях Чехословакии в 1938 – 1945 гг. Она помещалась в бывшей епископской резиденции в укрепленном замке недалеко от Могелнице (Müglitz) в северной Моравии, который был уже в 1855 году превращен в государственную тюрьму, а в 1930 году в больницу для больных заключенных.

В течение нацистской оккупации в Мирове побывали около 5000 арестованных, из них почти три четверти политических. До 1942 года в мировскую тюрьму попадали заключенные с небольшими сроками наказания, а наряду с ними все в большем количестве те, которые после допросов в политических тюрьмах гестапо, ждали отправления к нацистским судам. Большинство этих заключенных и подсудимых было из Моравии. С конца 1942 года был Миров превращен в тюрьму для больных туберкулезом, преимущественно чехов и поляков. Эти туберкулезные заключенные помещались в абсолютно не подходящих помещениях, должны были тяжело работать, получали пониженную порцию пищи, жили без какой-либо медицинской помощи; все это вело к массовому умиранию. В 1943 – 1945 гг. в Мирове умерла треть из общего количества 2000 заключенных, из этого числа больше всего поляков и чехов. Это был специфический способ ликвидации славянских народов, противников нацистской Германии.

## ЗАВЕРШЕНИЕ ГЕЙДРИХИАДЫ В МАУТХАУЗЕНЕ (Ярослав Жижка)

Покушение на замещающего протектора Рейнхарда Гейдриха принадлежит к тем событиям второй мировой войны, которые являются центром внимания исследователей, публицистов и широкой мировой общественности. Жители стран антигитлеровской коалиции были впервые подробно информированы о положении в чешских землях, о формах движения сопротивления и политических требованиях чешского народа. Мужественный подвиг чехословацких парашютистов, выполнивших приговор над палачом, был высоко оценен.

Подробный разбор тогдашней печати показывает, что самое большое внимание этому событию уделяет советская печать, которая в связи с этим обращает особое внимание на чудовищный принцип «SIPPENHAFT», дающий возможность преследовать всех родственников тех, кто нарушил представления о нацистском порядке. В анализе нацистских контрмероприятий по отношению к чешскому народу, она показала каким образом нацисты применяли этот принцип.

Для правильного понимания нацистских контрмероприятий после покушения необходимо вернуться к тем задачам, которыми должен был Гейдрих обеспечить свою миссию в чешских землях. Гейдрих должен был после прихода в Прагу пацифицировать чешские земли, любой формой воспрепятствовать деятельности внутреннего сопротивления и заставить чешских жителей работать с максимальным усилием на важных военно-промышленных заводах. Долговременной задачей его пацифистской миссии была германизация страны и людей. Несмотря на весь террор, Гейдриху не удалось выполнить эти задачи. Он быстро понял, что ему не хватает сил помешать росту движения сопротивления, и что он не может себе позволить распространить психоз страха, так как для интересов нацистской Германии была необходимой чешская промышленность. Наконец он должен был признать, что его миссия не имела успеха, и что ему остается единственный путь – «более строгих мероприятий», который бы ему позволил вызвать новую волну преследования и ценой провокации.

Хотя нацистский аппарат подавления еще до покушения и приобрел ряд информации о парашютистах, не мог помешать покушению, так как парашютисты Кубиш и Габчик не информировали никого из своих помощников о действительных целях своей деятельности.

После покушения пришел в движение весь нацистский аппарат. Повод для преследования чешского народа нашелся и нацисты хотели его использовать в полной мере. Работники нацистского аппарата подавления проявили чрезвычайную активность и инициативу. Большинство шегов провинциальных канцелярий гестапо не ждало даже соответствующих приказов и начало немедленно применять террористические методы. Официальные мероприятия нацистского оккупационного управления были строгими и краткими. Их аппликация давала возможность вольного изложения этих норм, а тем и легализацию намерений провинциальных канцелярий гестапо и физическую ликвидацию всех нежелательных лиц в округах их деятельности.

К. Г. Франк своим указанием от 27. 5. 1942 года предоставил возможность применять коллективное

наказание, в статье 2 он приводит следующее: «все те, кто укрывает участников покушения или предоставляет им помощь, или, зная о них или о их пребывании, не сообщит об этом, будут расстреляны вместе со своей семьей».

Такая юридическая норма не имеет в истории аналогии и показывает более чем убедительно, что нацисты хотели использовать покушение для физической ликвидации как можно большего количества людей, а также для разжигания психоза страха.

Вся система террора, разыгравшаяся после покушения давала возможность для осуждения совершенно невинных людей к смерти, не допускала никаких возможностей защиты и, практически, вела к административному решению без судебных процессов, поэтому можно считать все эти меры актом злой воли, относящимися на основании международных прав к военным преступлениям и преступлениям против человечности. К этой категории также принадлежало преследование соратников и близких сотрудников парашютистов.

В течении всего послевоенного периода не удалось, несмотря на все усилия демократической общественности, добиться того, чтобы все, несущие ответственность за эти преступления, при которых убивали детей и беременных женщин, были наказаны.

То, что сегодня опять существует в мире «коричневая сеть», готовящая новые преступления, нас очень волнует и ведет к тому, что мы снова обращаемся к урокам второй мировой войны.

Гейдрихада вела нацистский аппарат подавления к организации разных форм террора и запугивания. Но несмотря на все усилия, ему не удавалось долгое время попасть в круг сотрудников парашютистов или прямо к самым парашютистам. Не помог даже многочисленный штаб экспертов из Берлина. Нацисты очень быстро поняли, что для них обозначает осуществление покушения без связи с внутренним фронтом сопротивления, поэтому расширение массовых акций могло бы усложнить жесткие мероприятия по отношению к чешскому народу.

Перелом в расследование покушения принесла измена одного из парашютистов, который добровольно явился к пражской кацелярии гестапо и рассказал все, что знал о покушении и о людях вокруг парашютистов. Гестаповцы начали немедленно арестовывать близких сотрудников парашютистов и их родственников. Вся эта акция проходила стихийно и во многом зависела от отдельных канцелярий гестапо. Широкое изложение понятия сотрудник и родственник парашютистов, осуществивших покушение, предоставляло возможность разного подхода к выбору тех, которые стали жертвами нацистского террора. Некоторые из арестованных были сразу же посланы на смертную казнь, другие остались в тюрьмах гестапо и после окончания военного положения. О судьбах тех, которые остались в тюрьмах, было решено позже. Вся машина нацистского аппарата подробно расследовала все обстоятельства вокруг покушения. В течении июня, августа и сентября происходили аресты дальнейших сотрудников парашютистов и родственников. Все факты свидетельствуют о том, что дьявольский план «казни в Маутхаузене» родился постепенно.

Гестаповцы подвергали арестованных жесточайшим методам допроса и старались получить как можно больше информации о покушении и формах помощи парашютистам чешскими жителями. Во второй половине 1942 года начало разрастаться коммунистическое сопротивление, было очевидным, что нацистам не удалось пацифизировать чешские земли. Нацистский аппарат должен был изменить методы своей деятельности, направленной против внутреннего фронта сопротивления. Нужно было освободить тюрьмы, так как гестапо арестовывало и посылало все новые жертвы на смерть. Поэтому было решено, что жертвы, относящиеся к близким сотрудникам и родственникам парашютистов, будут посланы в тюрьмы гестапо в Терезине. Их пребывание не было долгим, но очень мучительным.

Представителям нацистского оккупационного управления необходимо было решить судьбу арестованных. Приговор был однозначным – смерть всем старшим четырнадцати лет. Согласно нацистским порядкам они были 29 сентября 1942 года осуждены «немецким военным судом» к смертной казни. Никого из них не вызвали ни к какому суду, все они были осуждены в отсутствии и никогда не познакомились с приговором. Эxecуция должна была произойти в Маутхаузене. Все прошло по заранее подготовленному сценарию. Голодные, усталые заключенные приехали ночью 23 октября 1942 года в Маутхаузен. На второй день была проведена ликвидация всего транспорта. Мужчины были убиты выстрелом в затылок, женщины погибли в газовой камере.

Маутхаузен окончил гейдрихаду в рамках норм нацистских преступлений, окончил один из этапов, в котором чешский народ прошел через строгое испытание своей народной чести, и из которого вышел с честью.

## ВОЗРАСТНАЯ СТРУКТУРА ТЕРЕЗИНСКОЙ МАЛОЙ КРЕПОСТИ В 1940 - 1945 ГГ. (Ярослав Йоза)

В терезинской Малой крепости пражское гестапо учредило свою полицейскую тюрьму. Работникам Памятника Терезин удалось реконструировать, хотя бы частично, картотеку заключенных этой нацистской тюрьмы и подхватить в ней около 20 000 заключенных, т. е. около 2/3 всех заключенных. Предлагаемая статья обрабатывает, на основании этой картотеки, данные о возрасте заключенных. По ним

можно сделать однозначное заключение, что среди заключенных мужчин, так же как и среди женщин, больше всего было лиц среднего и младшего возраста. Больше всего было заключенных в возрасте 17 – 49 лет. Среди мужчин было около 30 % лиц моложе 30 лет, больше 50 % до 40 лет, а 86 % моложе 50 лет. Пятидесятилетние и старше составляли только 14 % заключенных мужчин в Малой крепости и только 2,99 % мужчин достигло или перешагнуло 60 лет.

Аналогичную возрастную структуру показывают и данные о заключенных женщинах. 34 % из них было в возрасте до 29 лет, 62 % не достигли во время прибытия в Терезин 40 лет, а 86 % было моложе 50 лет. Так же, как и у мужчин, пятидесятилетних и старше было только 14 %. Тех, которые достигли или перешагнули 60 лет, было около 4 %.

Что касается заключенных детей до 14 лет, то в Малой крепости это случилось только в исключительных случаях и на короткое время. В этом отношении была большая разница между Малой крепостью и концентрационным лагерем для евреев в Терезине.

## ВОСПОМИНАНИЯ АКТЕРА ОЛДРЖИХА МУСИЛА

Олдржих Мусил, актер пражского «Театра на Виноградах», вспоминает о периоде оккупации чешских земель нацистской Германией. Его рассказ начинается с осени 1942 года, когда он включился в деятельность подпольной коммунистической организации, руководство которой было в Хрудими. В это время он был студентом драматического отделения пражской консерватории. В половине июня 1944 года его арестовали и заключили в тюрьму на Панкраце. Через нецелый месяц его отправили в терезинскую Малую крепость, где он был (без двухмесячного перерыва – судебное расследование в Праге) до конца года.

Особенно ценны его наблюдения над ежедневной жизнью в Малой крепости – составление рабочих команд, их отход и приход, тюремная пища, истязания заключенных, рождество в камере и т. д. Более подробно он описывает работу команд, в которых он участвовал: команды Эльбшлосс, Рихард, Рейхсбан и команда в кирпичном заводе в Загоржанах.

В начале января 1945 года его перевезли в судебную тюрьму в Дрездене, где он пережил бомбежку города. В половине февраля Мусил с «голодным походом» попадает в Мейсен, откуда через несколько дней его отправили поездом в Лейпциг, где 15 апреля он был освобожден американцами.

Интересно описывает Олдржих Мусил жизнь освобожденных заключенных, особенно создание и широкую деятельность самоуправления в сборном лагере на предместье Лейпцига.

## DAS NAZIGEFÄNGNIS MÍROV

(Josef Bartoš)

Die Nazistrafanstalt Mírov (Mürau) war eines der größten Gefängnisse im okkupierten tschechoslowakischen Grenzgebiet in den Jahren 1938 bis 1945. Es war in der ehemaligen bischöflichen Burg und der Schloßfestung unweit von Mohelnice (Müglitz) in Nordmähren untergebracht, die schon im Jahre 1855 in ein Staatsgefängnis und im Jahre 1930 in eine Haftanstalt für kranke Häftlinge umgewandelt worden war.

Im Verlaufe der nazistischen Okkupation lösten sich in Mírov cca. 5000 Häftlinge ab, von denen drei Viertel politische Gefangene waren. Bis zum Jahre 1942 befanden sich in der Mírover Haftanstalt Häftlinge mit kleinen Strafen und gleichzeitig mit diesen im immer größerem Umfang Untersuchungsgefangene, die nach den Verhören in den Gestapogefängnissen auf die Überführung vor die Nazigerichte warteten. Die Mehrzahl dieser Häftlinge und Untersuchungsgefangenen stammte aus dem mährischen Gebiet. Ab Ende 1942 wurde Mírov in eine Haftanstalt für Tbc-Kranke, in erster Linie Tschechen und Polen, umgewandelt. Die tuberkulösen Häftlinge waren in einem absolut ungeeigneten Milieu untergebracht, mußten schwer arbeiten, die Lebensmittelzuteilungen wurden herabgesetzt, und sie erhielten fast keine ärztliche Betreuung, so daß sie massenhaft in den Tod gingen. In den Jahren 1943 bis 1945 starb so ein ganzes Drittel der Gesamtzahl von fast 2000 Neuankommelingen, hierunter meist Tschechen und Polen. Dies war eine spezifische Methode der Liquidierung der slawischen Völker und Gegner Nazideutschlands.



## DIE HEYDRICHIADIE GING IN MAUTHAUSEN ZU ENDE

(Jaroslav Žižka)

Das Attentat auf den stellvertretenden Reichsprotektor Reinhard Heydrich gehört zu denjenigen Ereignissen des zweiten Weltkriegs, die im Mittelpunkt der Aufmerksamkeit von Forschern, Publizisten und der breiten Öffentlichkeit stehen. Das Attentat erweckte schon kurz nach seiner Ausführung die Aufmerksamkeit der Weltöffentlichkeit. Die Bevölkerung der Länder der Antihitlerkoalition wurde erstmalig ausführlich über die Lage in den böhmischen Ländern, die Formen der Widerstandsbewegung und die politischen Forderungen des tschechischen Volkes unterrichtet. Die heldenhafte Tat der tschechischen Fallschirmspringer, die das Urteil über den Mörder vollstreckt hatten, wurde hoch gewertet.

Durch die eingehende Analyse der zeitgemäßen Weltpresse ist erwiesen, daß diesem Ereignis durch die sowjetische Presse die größte Aufmerksamkeit gewidmet wurde, die sich in diesem Zusammenhang ganz besonders mit dem unmenschlichen nazistischen Prinzip der „Sippenhaft“ beschäftigte, das die Verfolgung aller Familienmitglieder der Vollbringer von Taten ermöglichte, die im Gegensatz zur Vorstellung über die nazistische Ordnung standen. In den Analysen der nazistischen Gegenmaßnahmen gegenüber dem tschechischen Volk wird dabei bewiesen, in welcher Weise dieses Prinzip von den Nazis angewandt wurde.

Um die nach dem Attentat verwirklichten Gegenmaßnahmen richtig begreifen zu können, müssen wir uns den Aufgaben zuwenden, die durch die Mission Reinhard Heydrichs in den böhmischen Ländern garantiert werden sollten. Heydrich sollte nach seinem Antritt in Prag die böhmischen Länder pazifizieren, den heimischen Widerstand in jeglicher Form unmöglich machen und die tschechische Bevölkerung zu maximalen Arbeitsleistungen in den wehrwirtschaftlich wichtigen Betrieben zwingen.

Als langfristige Aufgabe seiner Befriedigungsmission war die totale Germanisierung des Landes und des Volkes gedacht. Trotz allen Terrors gelang es Heydrich nicht, die auferlegten Aufgaben zu erfüllen. Sehr bald gelangte er zu der Einsicht, daß er nicht genügend Kraft hat, die Widerstandsbewegung einzusammeln, und daß er sich nicht erlauben kann, eine Angstpsychose zu entfachen, weil Nazideutschland die tschechische Industrie für seine Zwecke dringend benötigte. Schließlich mußte er sich eingestehen, daß seine Mission ein erfolgloses Ende fand und daß ihm lediglich der Weg „härterer Maßnahmen“ verbleibt, der ihm auch um den Preis von Provokationen eine neue Welle von Persekutionseingriffen erlaubt.

Die nazistische Unterdrückungsmaschinerie erhielt schon vor dem Attentat eine Anzahl Informationen über die Fallschirmspringer, konnte aber das Attentat nicht verhindern, da die Fallschirmspringer Kubiš und Gabčík niemanden von ihren Helfern über die wirklichen Ziele ihrer Tätigkeit informiert hatten.

Nach der Ausführung des Attentats setzte sich der gesamte nazistische Okkupationsapparat in Bewegung. Zur Verfolgung des tschechischen Volkes war jetzt ein Vorwand geboten, der in vollem Umfang ausgenützt werden sollte. Die Mitarbeiter der nazistischen Unterdrückungsmaschinerie wiesen eine außerordentliche Aktivität und Initiative auf. Die Mehrzahl der Chefs der Außendienststellen der Gestapo warteten nicht einmal die zuständigen Befehle ab und begannen sofort mit der Durchführung der Terrormaßnahmen. Die amtlichen Maßregeln der Okkupationsverwaltung waren kurz und bündig. Ihre Anwendung ermöglichte eine freie Auslegung dieser Normen und damit auch die Legalisierung der Ziele der auswärtigen Gestapodienststellen und die Liquidation der in ihrem Wirkungsbereich befindlichen Unerwünschten.

K. H. Frank ermöglichte durch seinen Erlaß vom 27. Mai 1942 die kollektive Strafverantwortlichkeit, wenn er im Artikel II anführt: „Wer Personen Unterkunft gewährt, die an der Ausführung des Attentats beteiligt waren, oder diesen Hilfe leistet, oder bei Kenntnis dieser Personen und deren Aufenthalts keine Anzeige erstattet, wird zusammen mit seiner Familie erschossen“.

Für eine derartige Rechtsnorm findet sich in der Historie kein Beispiel, und es ist damit mehr als überzeugend bewiesen, daß es sich den Nazis darum handelte, das Attentat zur Liquidation einer möglichst großen Anzahl von Personen und zum Hervorrufen einer Angstpsychose auszunützen.

Das ganze Terrorsystem, daß nach dem Attentat entfesselt wurde, ermöglichte die Verurteilung völlig unschuldiger Menschen zum Tode, ließ keinerlei Möglichkeit der Verteidigung zu, und führte praktisch zu administrativen Entscheidungen ohne jegliches Gerichtsverfahren, so daß alle diese Maßnahmen als Willkürakte angesehen werden müssen, die auf Grund des internationalen Rechts als Kriegsverbrechen und Verbrechen gegen die Menschlichkeit zu werten sind. In diese Kategorie gehört auch die Verfolgung der Familienmitglieder und nahen Mitarbeiter der Fallschirmspringer.

In der ganzen Nachkriegszeit gelang es trotz aller Bemühungen der demokratischen Öffentlichkeit nicht, diejenigen, die die Verantwortung für diese Verbrechen tragen, bei denen auch Kinder und schwangere Frauen ermordet wurden, zu bestrafen.

Der Umstand, daß auf der Welt wieder ein „braunes Netz“ besteht und neue Verbrechen vorbereitet werden, beunruhigt uns und führt dazu, daß wir zu den Erfahrungen aus dem zweiten Weltkrieg zurückkehren.

Die Heydrichiade ermöglichte dem nazistischen Unterdrückungsapparat alle möglichen Formen von Terror und Einschüchterung zu organisieren. Trotz aller Bemühungen konnte er aber lange Zeit nicht in den Umkreis der Mitarbeiter der Fallschirmspringer oder direkt zu den Fallschirmspringern vordringen.

Es half nicht einmal ein aus Berlin herbeigerufener vielzähliger Expertenstab. Die Nazis begriffen jedoch verhältnismäßig schnell, welche Bedeutung der Umstand hat, daß das Attentat ohne Verbindung mit der heimischen Widerstandsfront ausgeführt wurde, denn die Entfesselung von Massenaktionen würde die harten Gegenmaßnahmen gegenüber dem tschechischen Volk bedeutend erschweren.

Eine Wende bei der Untersuchung des Attentats brachte der Verrat eines der Fallschirmspringer, der sich freiwillig bei der Prager Gestapo leitstelle meldete und alles verriet, was er über das Attentat und die Leute um die Fallschirmspringer wußte. Die Gestapoleute begannen sofort die nahen Mitarbeiter der Fallschirmspringer und deren Familienmitglieder zu verhaften. Die ganze Aktion verlief unorganisiert und war viel von den einzelnen Gestapodienststellen abhängig. Die breite Auslegung des Begriffs Mitarbeiter der Fallschirmspringer und Familienangehöriger der Fallschirmspringer, die das Attentat ausgeführt hatten, ermöglichte die verschiedenartigste Praxis bei der Auswahl derjenigen, die als Opfer des Naziterrors ausersehen waren. Einige der Verhafteten wurden sofort auf die Richtstätte geführt, andere verblieben in den Gestapogefängnissen auch noch nach Ablauf des zweiten Standrechts. Über das Schicksal derjenigen, die in den Gefängnissen saßen, wurde später entschieden. Die ganze Maschinerie des nazistischen Unterdrückungsapparates untersuchte gründlich alle mit dem Attentat zusammenhängenden Umstände. Im Verlaufe der Monate Juli, August und September wurden weitere Mitarbeiter der Fallschirmspringer und Familienangehörige der Fallschirmspringer festgenommen. Alle Fakten wiesen darauf hin, daß der teuflische Plan der „Hinrichtung in Mauthausen“ allmählich entstand.

Die Gestapobeamten wandten bei den Verhören der Verhafteten brutale Methoden an und versuchten, möglichst viel Informationen über das Attentat und die Art der den Fallschirmspringern seitens der tschechischen Bevölkerung gewährten Hilfe zu erlangen. In der zweiten Hälfte des Jahres 1942 erweiterte sich das Ausmaß des kommunistischen Widerstandskampfes, und es war ersichtlich, daß es den Nazis nicht gelang, die böhmischen Länder zu pazifizieren. Der nazistische Unterdrückungsapparat sah sich gezwungen, seine Arbeitsmethoden gegenüber der heimischen Widerstandsfront zu ändern. Die Haftanstalten mußten geleert werden, denn die Gestapo setzte die Verhaftungen fort und schickte weitere Opfer in den Tod. Man entschloß sich daher, die zu den nahen Mitarbeitern und Familienangehörigen der Fallschirmspringer gehörenden Personen in das Gestapogefängnis nach Terezín zu bringen. Ihr Aufenthalt in Terezín währte nicht lange, trotzdem war er für alle eine unermeßliche Qual.

Die Repräsentanten der nazistischen Okkupationsverwaltung mußten über das Schicksal der Verhafteten entscheiden. Das Verdikt lautete eindeutig — Tod allen, die älter als 14 Jahre waren. Gemäß der nazistischen Ordnung wurden sie am 29. September 1942 durch das „deutsche Standgericht“ zum Tode verurteilt. Niemand von ihnen wurde vor ein Gericht gestellt, alle wurden in Abwesenheit verurteilt und niemand wurde mit dem Urteil bekanntgemacht. Die Vollstreckung sollte im Konzentrationslager Mauthausen erfolgen. Alles verlief nach einem vorher ausgearbeiteten Szenarium. Die ausgehungerten und übermüdeten Häftlinge kamen in der Nacht des 23. Oktober 1942 nach Mauthausen. Am folgenden Tage erfolgte die Liquidierung des ganzen Transportes. Die Männer wurden durch Genickschuß getötet, die Frauen starben in den Gaskammern.

In Mauthausen fand die Heydrichiade im Rahmen der Normen der Naziverbrecher ihr Ende und beschloß eine der Etappen, in der das tschechische Volk eine harte Probe seiner nationalen Ehre durchschritt und aus dieser sehr ehrenvoll hervorging.

## DIE ALTERSSTRUKTUR DER HÄFTLINGE DER KLEINEN FESTUNG TEREZÍN IN DEN JAHREN 1940—1945

(Jaroslav Joza)

In der Kleinen Festung in Terezín errichtete die Prager Gestapo im Juni 1940 ihr Polizeigefängnis. Den Mitarbeitern der Gedenkstätte Terezín gelang es — wenigstens teilweise — die Häftlingskartei dieser nazistischen Institution zu rekonstruieren und darin cca. 20 000 Häftlinge (d. s. ungefähr zwei Drittel aller gefangengehaltenen Personen) zu erfassen. In der vorliegenden Studie werden auf Grund der Kartei die Angaben über des Alter der Häftlinge ausgewertet. Aus der Kartei läßt sich eindeutig der Schluß ziehen, daß es sich sowohl bei den inhaftierten Männern wie auch den Frauen vorwiegend um Personen jüngeren oder mittleren Alters handelte. Die überwiegende Mehrzahl der Häftlinge war im Alter zwischen 17 und 49 Jahren. Unter der Männern waren ungefähr 30 % Personen jünger als 30 Jahre, über 50 % erreichten nicht 40 Jahre und 86 % waren jünger als 50 Jahre. Die Fünfzigjährigen und Älteren bildeten nur 14 % der in der Kleinen Festung gefangengehaltenen Männer, und nur 2,99 % der männlichen Häftlinge in der Kleinen Festung erreichten oder überschritten das Alter von 60 Jahren.

Eine ähnliche Altersklassenstruktur weisen auch die Angaben über die in Haft gehaltenen Frauen auf. 34 % davon waren im Alter bis 29 Jahre, 62 % erreichten bei ihrer Ankunft in Terezín nicht 40 Jahre, und 86 % waren jünger als 50 Jahre. Ebenso wie bei den Männern gab es nur 14 % Fünfzigjährige und Ältere. Diejenigen, welche das 60. Jahr erreichten oder überschritten, waren nicht ganze 4 %.

Was die Gefangenhaltung von Kindern bis zu 14 Jahren betrifft, handelte es sich in der Kleinen

Festung wirklich nur um außerordentliche Einzelfälle und dabei nur für kurze Dauer. In dieser Hinsicht bestand ein markanter Unterschied zwischen der Kleinen Festung und dem Konzentrationslager für Juden in der Stadt Terezín.

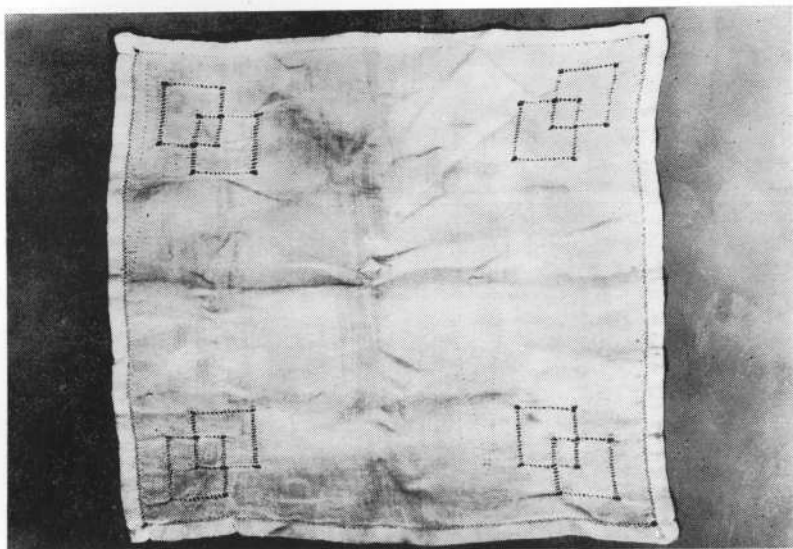
## DIE ERINNERUNGEN DES SCHAUSPIELERS OLDŘICH MUSIL

Der Schauspieler des Prager Theaters in Vinohrady Oldřich Musil erinnert an die Zeit der Okkupation der böhmischen Länder durch Nazideutschland. Seine Erzählung beginnt mit dem Herbst 1942, als er sich der illegalen Tätigkeit einer kommunistischen Organisation anschloß, deren Leitung sich im Gebiet von Chrudim befand. Zu jener Zeit war er Hörer der dramatischen Abteilung des Prager Konservatoriums. In der Hälfte des Juni 1944 wurde er verhaftet und in Pankrác gefangengehalten. Keinen ganzen Monat darauf wurde er in die Kleine Festung nach Terezín geschafft, wo er nach einer durch die Untersuchungs-haft in Prag bedingten zweimonatigen Pause bis Ende des Jahres blieb.

Als besonders wertvoll erscheinen seine Wahrnehmungen über den Tagesablauf in der Kleinen Festung — die Zusammenstellung der Arbeitskommandos, ihr Abgang und Rückkehr, die Häftlingskost, die Quälerei der Häftlinge, Weihnachten in der Zelle usw. Er gibt eine genaue Beschreibung der Aufgaben der Arbeitskommandos, zu denen er selbst eingeteilt wurde — Kommando Elbschloß, Richard, Reichsbahn und Kommando in der Ziegelei in Záhofany.

Anfang Januar 1945 wurde er in das Gerichtsgefängnis nach Dresden übergeführt wo er die Bombardierung der Stadt miterlebte. In der Hälfte des Februarkam er mit einem „Hungermarsch“ nach Meißen, von wo er nach einigen Tagen mit dem Zug nach Leipzig gebracht und dort am 15. April 1945 durch die Amerikaner befreit wurde.

Interessant ist Oldřich Musils Schilderung des Lebens der befreiten Häftlinge, besonders dann des Aufbaues und der vielfältigen Tätigkeit der Selbstverwaltung im Sammellager in einer Leipziger Vorstadt.



Kapesníček, který v Terezíně vyšila Terezie Beňová



Panenko vyrobená v Terezíně příbuznou J. Valčíka Terezií Beňovou a zasláná z Malé pevnosti dětem

			1942	
		Pod. Ang.	24. Okt.	
1051	Janečková	Anna	.	
1052	Jecherková	Božena	.	
1053	Falterová	Marie	.	
1054	Strnadová	Marie	.	
1055	Bratčosová	Marie	.	
1056	Sobková	Marie	.	
1057	Častová	Gertruda	.	
1058	Brmčelíková	Marie	.	
1059	Falcková	Anna	.	
1060	Trarčová	Fantista	.	Stundrechtlich erschossen
1061	Falcková	Anna	.	1. 10. 1942
1062	Čelastová	Marie	.	
1063	Rebecová	Božena	.	
1064	Pelcátová	Marie	.	
1065	Piskáčková	Antonie	.	
1066	Čeláčeková	Vlasta	.	
1067	Šelková	Anna	.	
1068	Štančková	Marie	.	
1069	Kubišová	Marie	.	
1070	Mamčáková	Anna	.	
1071	Mizířová	Marie	.	

Část seznamu popravených v Mauthausenu dne 24. 10. 1942

			1942	
		Pod. Ang.	24. Okt.	
1072	Mährbergerová	Marie	.	
1073	Marčková	Marie	.	
1074	Žalčová	Leča	.	
1075	Marčková	Helena	.	
1076	Mährbergerová	Antonie	.	
1077	Nováková	Marie	.	
1078	Poljšková	Božena	.	
1079	Kubišová	Marie	.	
1080	Šanzlová	Zdenka	.	
1081	Faltová	Žena	.	
1082	Čelová	Marie	.	Stundrechtlich erschossen
1083	Heřová	Růžanna	.	1. 10. 1942
1084	Šamlová	Žena	.	
1085	Štančík	Karel	.	
1086	Falck	Josef	.	
1087	Kolář	Josef	.	
1088	Kubiš	František	.	
1089	Kubiš	František	.	
1090	Falck	Jan	.	
1091	Falck	Jan	.	
1092	Čeláček	Jan	.	
1093	Čeláček	Jan	.	



# Sterbeurkunde

(Standesamt **Mauthausen II**

**6943/1942**

Der **Antonia Pousnar**, -----

wohnhaft -----

ist am **24. Oktober 1942** um **19** Uhr **30** Minuten

in **Mauthausen** ----- verstorben.

Der Verstorbene war geboren am **16. Oktober 1881** -

in **Mestec** -----

(Standesamt ----- Nr. -----)

Vater: -----

Mutter: -----

Der Verstorbene war ----- nicht ----- verheiratet -----

**Mauthausen** , den **6. November** 19 **42**



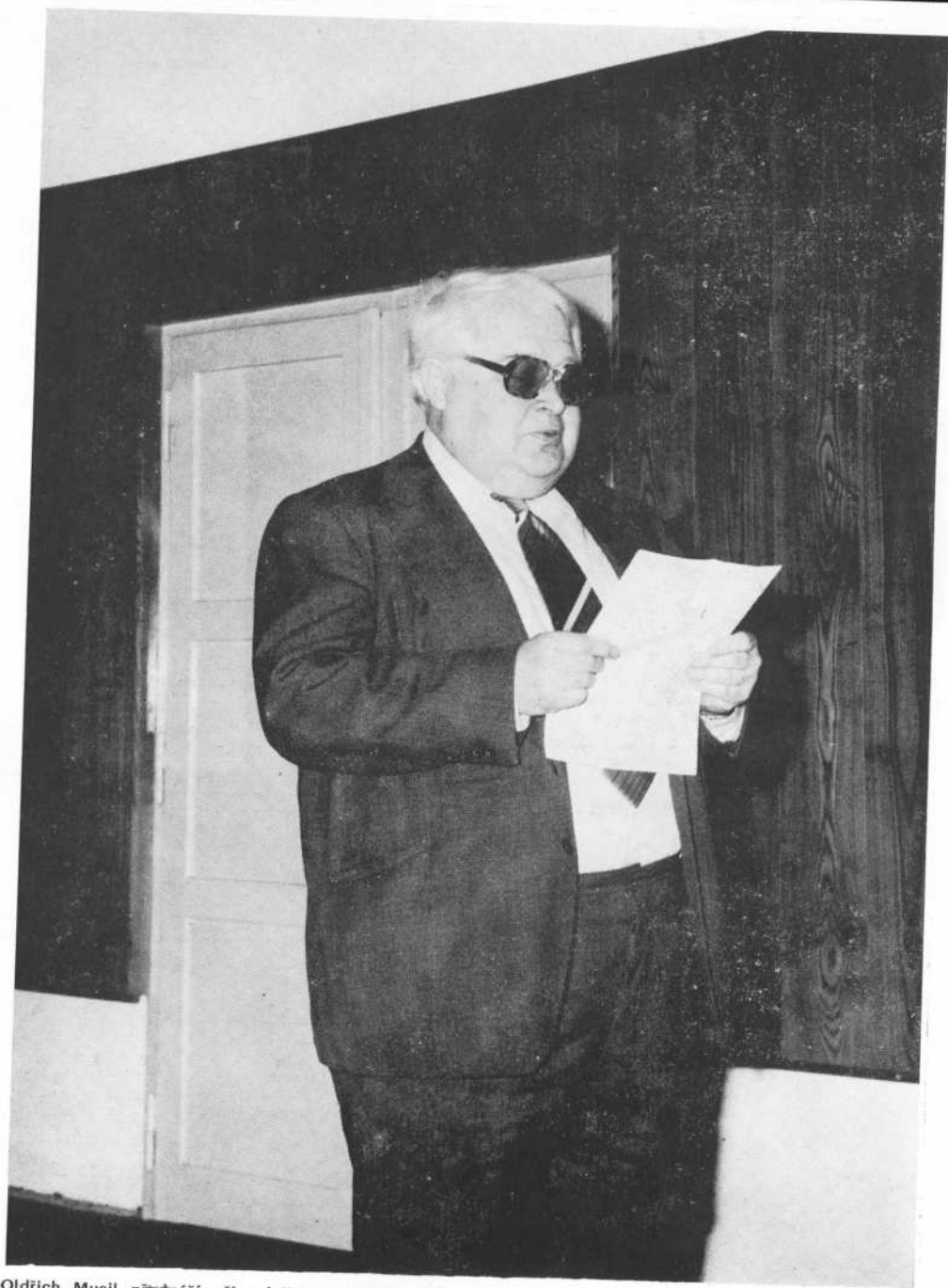
Der Standesbeamte

*Handwritten signature*

C 251, C 252 Sterbeurkunde (mit Altersangabe bzw. ohne Altersangabe).  
Verlag für Standesamtwesen G. m. b. H. Berlin SW 61, Cöpenicker Str. 100  
A. W. 7 Q. 0099 Nachdruck verboten!

C 251, C 252

Omrtní listina jednoho z popravených 24. 10. 1942 v Mauthausenu



Oldřich Musil přednáší při zahájení výstavy z díla nór. umělce Karla Štěcha v Památníku Terezín v roce 1981





## TEREZÍNSKÉ LISTY

### Sborník Památníku Tereziín

Rídí Václav Novák s redakční radou.  
Lektoraci zajištuje Památník Tereziín.  
Resumé přeložili: do ruštiny PhDr. Anastazie Lukešová, CSc., do němčiny Walter Endler.  
Pro Památník Tereziín vydalo Severočeské nakladatelství v Ústí nad Labem v roce 1984 jako svou 478. publikaci.  
AA 5,06 (text 5,00, ilustrace 0,06), VA 5,60.  
Vytiskla Severografia, n. p., závod 7, Most.  
Náklad 1000 výtisků. Stran 48.  
Tematická skupina 02/43.  
Cena výtisku 6,— Kčs.